

Міністерство внутрішніх справ України
ДНІПРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Навчальний посібник ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОЇ ШКОДИ

Дніпро
2024

УДК 347.426.6

В 42

*Рекомендовано до друку
Науково-методичною радою
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
(протокол № 9 від 17.04.2024)*

РЕЦЕНЗЕНТИ:

кандидат юридичних наук, доктор політичних наук, професор **Ігор Алексєєнко** – завідувач кафедри цивільного, трудового та господарського права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара;

доктор юридичних наук, професор **Ірина Патерило** – професор кафедри цивільного, трудового та господарського права юридичного факультету Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

В 42 Відшкодування завданої шкоди: навч. посіб. / кол. авт. : д-р юрид. наук, доц. К. Р. Резворович; канд. юрид. наук М. М. Фролов; О. О. Нагорна; М. В. Логінова. Дніпро : Дніпров. держ. ун-т внутр. справ, 2024. 85 с.

ISBN 978-617-560-019-1

Навчальний посібник підготовлено відповідно до програми навчальної дисципліни «Цивільне право» Дніпровського державного університету внутрішніх справ. Навчальний посібник призначений для відпрацювання та закріплення знань, які здобувачі вищої освіти отримали під час теоретичного вивчення матеріалів навчальної дисципліни «Цивільне право». Навчальний посібник розраховано на здобувачів вищої освіти та викладачів закладів вищої освіти.

ISBN 978-617-560-019-1

© Автори, 2024
© ДДУВС, 2024

Т С М З

04

ВСТУП

22

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА
ЗОБОВ'ЯЗАНЬ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ

45

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ
В ДОГОВОРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

68

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ
В НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

80

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

ВСТУП

Більше двох років точаться воєнні дії на території України. Увесь цей час відбувається протистояння ворогові, задля доведення свого права на існування не тільки народу, чи спільноти, але ж цивілізованого способу життя Європейського формату.

За цей час держава та суспільство зазнали завдання шкоди у різний спосіб — знищенням основних засобів виробництва цілих галузей господарства у вигляді флагманів металургійної промисловості, забрудненням навколишнього середовища як безпосередньо шляхом воєнних дій, так й опосередковано — мінуванням місцевості, що зумовлює каліцтва та загибель цивільного населення, неможливість використання земель сільськогосподарського призначення та інші чинники військового протистояння відшкодувати збитки усім постраждалим.

Як проміжний підсумок майже дворічних пошуків моделей відшкодування шкоди, завданої військовою агресією, Україна запропонувала світовій спільноті унікальну концепцію Міжнародного компенсаційного механізму, який скрадатиметься з трьох компонентів:

- ▶ Реєстр збитків;
- ▶ Комісія з розгляду заяв (компенсаційна комісія);
- ▶ Компенсаційний фонд.

Як й будь-яке суспільно-правове явище, механізм врахування розміру заподіяної шкоди та способи залагодження такої шкоди потребують пояснення щодо історичного досвіду розбудови схожих соціально-правових інститутів та особливостей розвитку таких концептів.

З урахуванням завдання нашого посібника – розкриття та характеристики інституту відшкодування шкоди, завданої в у мовах військової агресії обраний й темпоральний рубіж дослідження – епоха від закінчення II Світової війни до теперішнього часу.

Залишаючись свідомими того, що обраний період настільки великий та змістовний, як на збройні конфлікти, так й на розмір завданої у ході них шкоди, ми обираємо найбільш наочні приклади, такі що характеризують особливості відносин з відшкодування шкоди, завданої у ході військової агресії у цілому.

Необхідно зазначити, що з початку військової агресії в Україні, а саме з 20 лютого 2014 року до теперішнього часу та, нажаль, до кінця цієї війни шкідливих наслідків зазнали та зазнають ще цивільні особи, підприємства інші учасники як господарського так й суцільно побутового секторів України.

Проблематика відшкодування шкоди, завданої зазначеним вище суб'єктам ставала предметом уваги міжнародної спільноти та влади в Україні із самого початку агресії, з 2014 року.

Так, з 20 лютого 2014 року тривають силові дії РФ (перша фаза збройної агресії, яка почалась із тимчасової окупації Кримського півострова). Такі дії є актами збройної агресії відповідно до пунктів «а», «b», «с», «d» та «g» статті 3 Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН «Визначення агресії» від 14 грудня 1974 року. У квітні 2014 року розпочалася друга фаза збройної агресії РФ проти України, коли контрольовані, керовані і фінансовані спецслужбами РФ озброєні бандитські формування проголосили створення «Донецької народної республіки» (7 квітня 2014 року) та «Луганської народної республіки» (27 квітня 2014 року) (абзац п'ятий пункту I Заяви). Указом в. о. Президента України від 14 квітня 2014 року Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» оголошено про початок Антитерористичної операції (АТО).

Постановою від 21 квітня 2015 року № 337-VIII затверджено заяву Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків» (далі - Заява). Верховна Рада

України визнала РФ державою-агресором (абзац шостий затвердженого постановою від 27 січня 2015 року № 129-VIII Звернення Верховної Ради України до Організації Об'єднаних Націй, Європейського Парламенту, Парламентської Асамблеї Ради Європи, Парламентської Асамблеї НАТО, Парламентської Асамблеї ОБСЄ, Парламентської Асамблеї ГУАМ, національних парламентів держав світу про визнання Російської Федерації державою-агресором). Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (набрав чинності 24 лютого 2018 року). Цей закон визначив державну політику України щодо тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, а також про проведення на сході України операції Об'єднаних сил (ООС). 30 квітня 2018 року президент України підписав Указ «Про затвердження рішення РНБО „Про широкомасштабну антитерористичну операцію на території Донецької та Луганської областей“», яким вів у дію рішення Ради національної безпеки і оборони. Глава держави також підписав наказ верховного головнокомандувача ЗСУ «Про початок операції об'єднаних сил із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі та стримування збройної агресії Російської Федерації на території Донецької та Луганської областей». Згідно з наказом, з 14:00 30 квітня 2018 року, розпочато операцію об'єднаних сил (ООС) відповідно до плану операції об'єднаних сил.

Під час вирішення судами справ про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією, першочергове значення має визначення держави, відповідальної за шкоду. Згідно з ЄКПЛ держава-учасниця несе відповідальність лише за власні дії чи бездіяльність щодо виконання негативних і позитивних (матеріальних, процесуальних) обов'язків із гарантування конвенційних прав кожному, хто перебуває під її юрисдикцією. Якщо держава поширювала свою юрисдикцію на відповідну територію, де сталося стверджуване порушення права, то обставини (факти) невиконання чи неналежного виконання державою у конкретній ситуації певного з наведених обов'язків для притягнення її до відповідальності на підставі Конвенції та протоколів до неї треба чітко встановити. Наявність територіальної юрисдикції в міжнародно визнаних кордонах далеко не завжди збігається з відповідальністю держави в межах

цих кордонів. Практика ЄСПЛ з цього питання: справи «Лоїзиду проти Туреччини» (Loizidou v. Turkey), «Аль-Скеїні та інші проти Сполученого Королівства» (Al-Skeini and Others v. the United Kingdom), «Катан та інші проти Молдови та Росії», «Кіпр проти Туреччини»

У рішенні ЄСПЛ щодо прийнятності заяви у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)», констатовано, що РФ здійснює ефективний контроль над Автономною Республікою Крим з 27 лютого 2014 року, тоді як Україна можливість здійснювати свою юрисдикцію на цій території втратила. Якщо суд встановить, що Україна здійснювала юрисдикцію на певній території в момент, коли відбувалися події, з якими позивач (заявник) пов'язує свою вимогу, тоді потрібно встановити, чи належно наша держава виконала свої конвенційні обов'язки. Якщо неналежно, то в такому разі потрібно встановити, який обов'язок вона порушила:

НЕГАТИВНИЙ ОБОВ'ЯЗОК

силами держави заподіяння смерті людині або знищення, пошкодження приватного майна.

ПОЗИТИВНИЙ ОБОВ'ЯЗОК

створення державою належних компенсаційних механізмів, проведенню об'єктивного й ефективного розслідування незалежним органом порушень відповідних прав тощо.

Відшкодування майнової та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації держави Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на РФ як на державу, що здійснює окупацію **(частини п'ята та дев'ята статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»)**.

Після початку повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 року проблематика судового врегулювання відшкодування шкоди, завданої подіями попереднього періоду відійшло на другий

план за різних підстав, по-перше внаслідок масованого завдання шкоди на всій території України, та, по-друге – розміром заподіяної шкоди та особою делінквенту – держави у цілому.

Саме тому, на міжнародному рівні важливим досягненням було ухвалення 14 листопада 2022 року Резолюції Генеральної Асамблеї ООН A/RES/ES-11/5 «Сприяння відшкодуванню та репараціям за агресію проти України», якою визнано потребу у створенні міжнародного механізму репарацій за збитки, втрати чи ушкодження, і які витікають з міжнародно-протиправних діянь російської федерації в Україні чи проти України.

Першим кроком на шляху до виконання цієї Резолюції є впровадження міжнародного Реєстру збитків, який слугуватиме фіксацією, в документальній формі, доказів та претензій щодо збитків, втрат або ушкоджень для всіх зацікавлених фізичних і юридичних осіб, а також держави Україна, та сприятиме і координуватиме збір доказів та повинен бути джерелом доказів про шкідливі наслідки військової агресії у Україні.

**ОЦІНКА ТА
ВІДШКОДУВАННЯ
ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ
ВЕДЕННЯМ
АГРЕСИВНОЇ ВІЙНИ РФ
ПРОТИ УКРАЇНИ**

**МІЖНАРОДНИЙ
РЕЄСТР ЗБИТКІВ,
ЗАВДАНИХ АГРЕСІЄЮ
РФ ПРОТИ УКРАЇНИ**

До договору про створення міжнародного Реєстру збитків вже приєдналися 42 країни та Європейський Союз як організація. Реєстр буде розташований в Гаазі і матиме сателітний офіс в Україні, який координуватиме збір усієї необхідної інформації від громадян, бізнесу, держави. Нині триває процедура створення органів управління міжнародного реєстру збитків, вирішуються практичні питання для того, щоб реєстр запрацював: технологічне забезпечення, підбір персоналу, розробка правил реєстру. Вже обрано виконавчого директора Реєстру збитків,

визначено початковий бюджет та конкретні кроки, щоб Реєстр розпочав приймати заяви від постраждалих якомога швидше.

Наступний етап впровадження міжнародного компенсаційного механізму — це створення комісії, яка на підставі даних з Реєстру буде присуджувати суми до виплати постраждалим. Джерелом таких виплат мають стати, у першу чергу, російські активи. Їх конфіскація відбуватиметься, як ми бачимо на сьогодні, швидше всього — без згоди країни-агресорки, тому правовий фундамент для цього та для діяльності такої комісії має бути максимально міцним і легітимним.

Україна на сьогодні спільно з міжнародними партнерами обговорює укладення міжнародного багатостороннього договору, яким і буде передбачено створення міжнародного компенсаційного механізму. Його фундаментальним положенням буде визначення і закріплення відповідальності росії за агресію і воєнні дії проти України та неухильне зобов'язання компенсувати завдані збитки, шкоду чи пошкодження. Договір стане правовою основою для роботи комісії з розгляду заяв (компенсаційної комісії) і компенсаційного фонду.

Саме за російські гроші має відбуватись відбудова та відновлення України, а також компенсація тим нашим людям, кому російська війна принесла біль, страждання та смерть рідних.

Тому, з метою забезпечення національних інтересів України надзвичайно важливо, щоб максимальна кількість активів, які прямо чи опосередковано належать підсанкційним особам, особам, які причетні до збройної агресії в Україні, до скоєння воєнних злочинів, тих, які спонсорують війну в Україні і її підтримують, були заморожені, арештовані та передані до компенсаційного фонду для відшкодування збитків та відновлення України.

Водночас, у недавній історичній ретроспективі відомі випадки, коли за різних обставин реальне відшкодування шкоди, завданої внаслідок ворожої агресії заблоковано тими, чи іншими чинниками.

Зокрема, за тих обставин, що рішення про фактичний розподіл грошових коштів та майна ворога, що здолали, приймалося

групою осіб, представників коаліції держав-переможців, кожен з яких намагався задовільнити власні інтереси перед усім, залишаючи вимоги «молодших партнерів» без задоволення.

Так відбувалося з відшкодуванням шкоди, завданій у II Світовій війні Польщі. Змістовне дослідження проблематики відшкодування шкоди у зазначеному випадку проведено у роботі А. Коржиневської-Ласоти «Військові репарації з Німеччини».

У роботі зазначалося, що: по суті, **відшкодування шкоди, завданої внаслідок війни, означає, що всі претензії, пов'язані зі шкодою, завданою воюючою стороною.**

У літературі, вказує авторка далі, розрізняють два типи відшкодування: міжнародне (публічно-правова компенсація) – внаслідок фінансових втрат, понесених атакованими країнами, та індивідуальне – внаслідок втрати здоров'я чи життя, переслідувань чи примусової праці. Додаткову інформацію про концепцію репарацій та її еволюцію див. Й. Кранц **«Військові репарації та індивідуальні позови в контексті польсько-німецьких відносин»**

Право Польщі на отримання репарацій від Німеччини після закінчення війни, що впливає з міжнародного публічного права, щодо його обсягу (розміру, правил стягнення) було визначено під час Ялтинської конференції, де загальний розмір репарацій для країн анти-гітлерівська коаліція встановила 20 мільярдів доларів, половина з яких – 10 мільярдів доларів мала дістатися СРСР, а друга половина – іншим 18 країнам, які встановили правила поділу під час Паризької конференції (29 липня – 15 жовтня 1946) завершилася підписанням **Паризьких мирних договорів** 10 лютого 1947.

REPARACJE WOJENNE OD
NIEMIEC. PERSPEKTYWA
HISTORYCZNO-PRAWNA

ЯЛТИНСЬКА
КОНФЕРЕНЦІЯ ТА ЇЇ
ЗНАЧЕННЯ

J. Kranz, Reparacje wojenne i roszczenia indywidualne w kontekście relacji polsko-niemieckich, "Państwo i Prawo" 2020, nr 3, s. 6-12; K. Kocot, Problem pojęć: reparacje wojenne, restytucja, odszkodowania itp. w aspekcie umowy poczdamskiej, traktatów pokojowych, umów zawartych przez NRF, wyroków sądowych i doktryny prawa międzynarodowego, Warszawa 1974, s. 34; A. Klafkowski, Podstawowe problemy prawne likwidacji skutków wojny 1939-1945 a dwa państwa niemieckie, Poznań 1966, s. 368 i n.; A. Klafkowski, Umowa poczdamska a sprawy polskie 1945/1970, Poznań 1970, s. 239 i n.; J. Ciechanowicz, Odszkodowania wojenne, "Przegląd Stosunków Międzynarodowych" 1988, nr 1, s. 22 i n.; K. Ruchniewicz, Polskie zabiegi o odszkodowania niemieckie w latach 1944/45-1975, Wrocław 2008, s. 8 i n.; M. Stolarczyk, Reparacje wojenne dla Polski od Niemiec w latach 1945-2020, "Krakowskie Studia Międzynarodowe" 2020, nr 2, s. 172; W. Czaplński, Pojęcie reparacji wojennych w prawie międzynarodowym. Reparacje po drugiej wojnie światowej, "Sprawy Międzynarodowe" 2005, z. 1.

M. Muszyński, Skuteczność oświadczenia Rządu PRL z 23 sierpnia 1953 roku w sprawie zrzeczenia się reparacji. Rozważania w świetle prawa międzynarodowego, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2004, R. IV, nr 3, s. 51-54.

Były to: Albania, Australia, Belgia, Czechosłowacja, Dania, Egipt, Francja, Grecja, Indie, Jugosławia, Kanada, Luksemburg, Niderlandy, Norwegia, Nowa Zelandia, Unia Południowoafrykańska, Stany Zjednoczone i Wielka Brytania.

K.J. Gruszczyński, Odpowiedzialność odszkodowawcza NRF w XXI w. Próba opisu, „Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne” 2017, nr 4, s. 85.

Переможці (СРСР, США, Велика Британія та Французька республіка) вели перемовини з Італією, Румунським королівством, Угорщиною, Болгарією та Фінляндією).

Вищезазначені положення щодо частки відшкодування, що належатимуть Польщі були додатково конкретизовані в Потсдамській угоді, укладеній 2 серпня 1945 р., яка позбавила Польщу можливості самостійно висувати вимоги про компенсацію.

Розділ IV Потсдамської угоди («Репарації з Німеччини») говорить, що: **«1. Вимоги про компенсацію від СРСР буде задоволено вивезенням відповідних речей із радянської окупаційної зони та німецької власності за кордоном. 2. СРСР зобов'язується задовольнити польські вимоги компенсації з власної частки компенсації».**

Це означало, що Радянський Союз був зобов'язаний задовольнити претензії Польщі, а Польща могла стягнути їх лише через нього з зазначеної частини німецьких активів. Водночас слід підкреслити, що в **Потсдамській угоді** перенесення кордону формально не трактувалося як елемент репарацій для **Польщі з Німеччини**.

Паризькі мирні договори (1947) Р. Г. Симоненко. Паризька мирна конференція 1946 // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. — К. : Наукова думка, 2011. — Т. 8 : Па — Прик. — С. 65. — 520 с.

Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004, t. 2, Dokumenty, red. S. Dębski, W.M. Góralski, Warszawa 2004, s. 38.

Zob. J. Eckert, Reparacje wojenne a rezygnacja z nich: niemiecko-polskie stosunki z perspektywy historyczno-prawnej, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 2005, z. 2, s. 22; W. Jarząbek, Władze Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej wobec problemu reparacji i odszkodowań od Republiki Federalnej Niemiec 1953-1989, „Dzieje Najnowsze” 2005 nr 2, s. 85; K.J. Gruszczyński, op. cit., s. 102; S. Żerko, Sprawa niemieckich odszkodowań za II wojnę światową w stosunkach między Polską a RFN do 1991 r., „Colloquium” Pedagogika - Nauki o Polityce i Administracji, 2019, nr 3, s. 102-103.

Навіть форма польсько-німецького кордону не визначалася. Обумовлювалося лише, що **«до остаточного визначення західного кордону Польщі колишні німецькі землі [...] будуть під адміністрацією Польської Держави»**. Ці землі мали бути компенсацією, наданою Польщі за територіальні втрати, зазнані на сході у зв'язку з встановленням східного кордону Польщі по так званій **«Лінії Керзона»**.

Хоча 6 липня 1950 р. було укладено польсько-німецьку угоду про демаркацію державного кордону, більшість німців її не прийняла. У заяві від 13 червня 1950 р. Бундестаг не прийняв угоду про кордон. І курс польсько-німецького кордону, і питання воєнних репарацій з Німеччини мали бути визначені в майбутньому мирному або **репараційному договорі**.

Залежність від СРСР у частині можливості отримання компенсації була закріплена та конкретизована 16 серпня 1945 р. у польсько-радянській угоді про відшкодування збитків, завданих німецькою окупацією.

Відповідно до нього радянський уряд відмовлявся: **«на користь Польщі від усіх претензій на німецьке майно та інші активи, а також на акції німецьких промислових і транспортних підприємств на території Польщі, включаючи ту частину території Німеччини, яка переходить до Польщі»**.

СРСР погоджувався віддати Польщі свою частку репарацій, 15% усіх благ, на які вона мала право за репараціями з німецьких

окупаційних зон. Він зробив це в обмін на зобов'язання польського уряду постачати вугілля за спеціальною ціною, у перший рік поставок, тобто 1946 р. – 8 млн. тонн, на наступні 4 роки – 13 млн. тонн, а в наступні роки – 12 млн. тонн.

Zob. dok. Nr 9 i nr 54, [w:] Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń..., s. 40 i s. 243-244.

J. Kranz, Reparacje wojenne i roszczenia indywidualne w kontekście relacji polsko-niemieckich, "Państwo i Prawo" 2020, nr 3, s. 176.

M. Muszyński, Skuteczność oświadczenia Rządu PRL z 23 sierpnia 1953 roku w sprawie zrzeczenia się reparacji. Rozważania w świetle prawa międzynarodowego, „Kwartalnik Prawa Publicznego” 2004, R. IV, nr 3, s. 56-57.

Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń w stosunkach polsko-niemieckich 1944-2004, t. 2, Dokumenty, red. S. Dębski, W.M. Góralski, Warszawa 2004, s.

Потім, 5 березня 1947 р., у підписаному в Москві протоколі до польсько-радянської угоди від 16 серпня 1945 р. уряд СРСР погодився, починаючи з 1947 р., скоротити щорічні поставки вугілля на 50%. Ціною була відмова від отримання від СРСР половини частки репараційних поставок з Німеччини, які надавав Польщі уряд СРСР за угодою від 16 серпня 1945 р.

11 травня 1950 р. уряд НДР звернувся до уряду СРСР із проханням зменшити компенсацію, виплачену Німеччиною, а лише через 4 дні – 15 травня, уряд Польщі, погодившись із радянським урядом, погодився зменшити суми, виплачені Німеччиною за репарації та розподілити репараційні постачання протягом 15 років.

15 серпня 1953 р. Уряд СРСР у спеціальній ноті спрямував до урядів США, Англії та Франції пропозицію про скорочення фінансово-економічних зобов'язань Німеччини перед чотирма державами, а потім, після переговорів між радянським урядом²⁵ і Урядова делегація НДР 22 серпня 1953 р. за згодою урядів СРСР і НДР щодо репарацій радянський уряд заявив, що, погодившись з урядом Польщі (щодо його частини репарацій), він **«повністю припиняє з 1 січня 1954 р. стягнення репарацій з Німецької Демократичної Республіки як у вигляді поставок товарів, так і в будь-якій іншій формі»**.

Подібної відставки очікували і від польського уряду. У підписаній угоді радянський уряд також погоджувався безкоштовно передати НДР 33 заводи, розташовані на території Німеччини

Репарації за війну: від
Німеччини хочуть
більше грошей

W "Trybunie Ludu" z 24 sierpnia 1953 r., nr 235 na s. 2 opublikowano protokół z tego porozumienia: "Proto- kół w sprawie zaprzestania pobierania reparacji niemieckich i w sprawie innych środków złagodzenia zobowiązań finansowo-gospodarczych Niemieckiej Republiki Demokratycznej, związanych z następstwami wojny". Por. dok. Nr 63: 22" sierpnia 1953, porozumienie rządów ZSRR i NRD dotyczące reparacji oraz zobowiązań finansowo-gospodarczych", [w:] Problem reparacji, odszkodowań i świadczeń., s. 267-268 oraz dok. I68 "Protokół w sprawie zaprzestania pobierania reparacji niemieckich i w sprawie innych środków złagodzenia zobowiązań finansowo-gospodarczych Niemieckiej Republiki Demokratycznej, związanych z następstwami wojny (Moskwa, dnia 22 sierpnia 1953 r.)"; [w:] "Polski Instytut Spraw Międzynarodowych". Zbiór Dokumentów 1953 r., nr 9, s. I805-I809.

(машинобудівні, хімічні, металургійні та інші), які перейшли у власність СРСР у рахунок репараційних платежів, і звільнив НДР від боргів. 430 мільйонів марок.

Радянський уряд також зобов'язувався скоротити витрати НДР, пов'язані з перебуванням радянських військ на території НДР, до суми, що не перевищує 5% доходів бюджету НДР щорічно. Крім того, НДР була повністю звільнена від сплати боргів за окупаційні витрати за кордоном.

Таким чином, за рахунок перерозподілу матеріальних резервів серед країн, що постраждали від наслідків військових дій радянська влада розв'язувала власні проблеми, зокрема щодо встановлення зони впливу у центральній Європі, що згодом оформилося у створенні Організації Варшавського Договору (як би цинічно не виглядало подібне твердження), фактично залишивши повоєнну Польщу наодинці з відшкодуванням шкоди, завданої внаслідок війни.

Для Греції також, як й для Польщі питання **репарацій за шкоду**, завдану під час Другої світової війни, ще не закрите. Цілком імовірно, що ці **дві країни об'єднують зусилля, аби домогтися додаткових виплат від Німеччини.**

Тема репарацій довгі роки затьмарювала грецько-німецькі відносини. Німецька окупація під час Другої світової війни принесла Греції багато лиха: лише за офіційними даними грецької сторони, загинули 300 тисяч людей. Окупанти виснажували країну економічно, а пізніше під час відступу зруйнували інфраструктуру. Вони змусили Центральний банк Греції виплатити їм позику, яка в перерахунку на нинішні гроші сягала майже 10 мільярдів євро. І яку так і не повернули.

Anton J.P. (2011) Greece, Germany, and the Complex Issue of War Reparations. *Mediterranean Quarterly*. Vol. 22. No. 2, pp. 11-19.

Apostolopoulos D.K. (2003) Greece and Germany in Postwar Europe: The Way towards Reconciliation. *Journal of Modern Greek Studies*. Vol. 21, pp. 223-243

Греція досить швидко вирішила **питання післявоєнного врегулювання** з Італією та Болгарією. Однак питання німецьких репарацій і повернення окупаційного кредиту залишився відкритим. Причому досягти будь-якої угоди Через багато років після закінчення війни ставала все складніше.

Цієї проблемі присвячено безліч робіт, переважно авторів грецького походження. Різко і не випадково зріс інтерес дослідників, а також грецьких політиків та ЗМІ до даних ній темі у 2010-ті – у роки **фінансово-економічної кризи у Греції**.

На відміну від польського кейсу про відшкодування шкоди, завданої внаслідок воєнної агресії фашистської Німеччини, що були фактично вирішені «старшими партнерами» на Ялтинській та Потсдамських мирних конференціях, як зазначалося вище, претензії Греції до Німеччини розв'язувалися у порядку, що визначали Паризькі мирні договори 1947 р., та передбачали компенсацію Греції з сторони Німеччини, Італії та Болгарії.

Італія мала виплатити Греції 105 млн доларів США, Болгарія – 45 млн доларів у цінах 1938 р. двох наступних десятиліть обидві країни виконали свої зобов'язання, після Афін зняли претензії до них.

Розмір німецьких репарацій Греції складав 7,1 млрд доларів у цінах 1938 р. На відміну від Італії та Болгарії, питання по військових репараціях Німеччини вирішено не було.

27 лютого 1953 р. між ФРН і трьома західними союзниками – США, Великобританією та Францією – було укладено **Лондонську угоду про борги**. ФРН мала фінансові зобов'язання перед цілою низкою країн (порядку 70), у тому числі, перед Грецією.

Л. В. Коваленко Курс Великої Британії щодо «німецького питання» (1949-1961 рр.)// Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2015, вип. 44, том 2. – С. 92-97.

Договір дозволив полегшити борговий тягар Західної Німеччини та прискорив відновлення її економіки. Приблизно половину німецьких боргів списали, а інші реструктурували.

Ключове значення для вирішення проблеми компенсаційних виплат мав параграф 2 статті 5 Лондонської угоди про борги, яка гласила: **«Перевірка що впливають з Другої світової війни вимог держав, які знаходяться ділися в стані війни з Німеччиною або території яких були окуповані. ні Німеччиною, і громадян цих держав щодо рейху або осіб та організацій, що діяли за дорученнями рейху, [...] відкладається аж до закінчення врегулювання питання щодо репарацій».**

Germany's Benefit from
the Greek Crisis

Лондонська угода про
борги та Федеральний
закон про компенсації
(1952-1956 гг.).

Це формулювання, як показує історична аналогія з подіями у радянському секторі інтересів – Польщі, в німецькому законодавстві та судовій практиці трактувалася як право відложити остаточне врегулювання питань, пов'язаних з репараціями до моменту та возз'єднання країни та укладання мирного договору та символізував остаточний розділ сфер впливу на території Європи після II Світової війни.

У 1956 р. вісім країн Західної Європи (потім до них приєдналися ще три). висунули ініціативу, спрямовану на те, щоб допомогти жертвам нацистських злочинів отримати компенсації. Бонн підключився до цього починання, та уклав протягом 1959-1964 рр. двосторонні договори з одинадцятьма державами вами, що передбачали одноразові виплати із боку ФРН.

Німецький уряд підкреслював добровільний характер цих угод, загалом жертвам нацистського режиму було вплачено 876 млн німецьких марок.

Однією з таких двосторонніх угод став **договір між Німеччиною та Грецією від 18 березня 1960 р.**, Бонн протягом трьох років перерахував 115 млн німецьких марок грекам – жертвам німецької окупації, а також родичам убитих по расовим, релігійним чи ідеологічним міркуванням.

На думку німецької сторони, цієї суми було достатньо для зняття Грецією всіх претензій, що стосуються відшкодування збитків, завданих у ході війни **(стаття 3 Договору)**

Однак значна частина вимог Афін не була задоволена, оскільки дані компенсації не передбачали відшкодування матеріальних втрат держави, економіка та інфраструктура якої виявилися майже повністю зруйнованими за часів окупації.

Грецька сторона стверджувала, що вона має право вимагати подальшої виплати репарацій після возз'єднання Німеччини та підписання мирного договору згідно параграфу 2 статті 5 Лондонської угоди 1953 р.).

Обґрунтування цієї претензій у тому, що греко-німецька угода 1960 р. не належала до сфери міждержавних відносин, а стосувалися особисто постраждалих громадян, та компенсації призначалися безпосередньо їм. Також даний договір не торкався проблеми окупаційного кредиту.

Крім того, у 1950-ті роки мали місце поставки в Грецію обладнання з Германії у межах виплати післявоєнних компенсацій. Греція отримала 4,35% від загального обсягу німецької промислової інфраструктури та суден, а також 2,7% німецьких закордонних активів.

Vertrag vom 18. März
1960 zwischen der
Bundesrepublik
Deutschland und dem
Königreich .....

Οκμία ηντι
πελωζιππιντεγγυ Α. Σζι
πεξα
ζηε Βνπιη γηα ηηο
γεξκαληθεο
απνδεκωζεπο.

Йшлося, крім іншого, про прокатні стани, верстати, а також запчастини; було привезено обладнання для ливарного та лакофарбового заводів, проте вартість цих поставок лише незначною мірою покрила збитки, завдані Греції під час війни.

31 серпня 1990 р. було підписано Договір про об'єднання Німеччини, а 12 вересня 1990 р. укладено Договір про остаточне врегулювання щодо Німеччини (Договір «2+4») між ФРН та НДР з одного боку та Францією, СРСР, Великобританією та США – з іншого. Ця угода була, по суті, мирною Договором, хоча даної формулювання сторони вирішили уникнути. Така невизначеність стала лазівкою, що залишила невирішеним питання про виплату репарацій, оскільки вона дозволяла возз'єднаній Німеччині уникнути виконання вимог, передбачених параграфом 2 статті 5 Лондонської угоди 1953 р.

Також у Договорі «2+4» ніяк не розглядалися питання, пов'язані з репараціями та виконанням інших повоєнних зобов'язань. Греція не була стороною Договору «2+4», але в листопаді 1990 р., будучи стороною-учасником НБСЄ, підписала **Паризьку Хартію для нової Європи**, де, зокрема, зазначається: «Ми з великим задоволенням відзначаємо Договір про остаточне врегулюванні щодо Німеччини, підписаний у Москві 12 вересня 1990 р.»

Christodoulakis N. (2014) *Germany's War Debt to Greece: A Burden Unsettled*. Palgrave Macmillan, Basingstoke, UK.

На думку уряду ФРН, це означає, що Греція таким чином за замовчуванням погодилася з цим договором і відмовилася від претензій на репараційні виплати.

З іншого боку, не можна не визнати, що формулювання «ми... наголошуємо» не рівнозначне формулюванню «ми згодні». До того ж у Паризькій Хартії не говориться. йдеться про відмову будь-якої країни від повоєнних компенсацій.

Таким чином, під час обговорення питання компенсаційних виплат основний тезис, висунутий німецькою стороною, полягав у тому, що Договір «2+4» не містив будь-яких положень, що дозволяли Афінам пред'являти такі претензії.

Греків таке тлумачення, звісно, не влаштовувало.

Проте, для німецького уряду тема репарацій давно закрита. Речник уряду ФРН Штеффен Зайберт (Steffen Seibert) у коментарях на запитання про позицію уряду Німеччини про розмір та порядок відшкодування шкоди, завданої внаслідок II Світової війни Греції зазначав: "Наша позиція полягає в тому, що тема німецьких репарацій легально та політично врегульована".

Уряд Німеччини знову й знову посилається на дві угоди. У 1960 році в рамках домовленості з низкою європейських країн Греції було сплачено 115 мільйонів німецьких марок. Крім того, також Афіни отримали компенсації за "комплексною системою репараційних правил". До того ж, у договорі "два плюс чотири" про остаточне врегулювання зовнішньополітичних аспектів возз'єднання Німеччини, підписаному в 1990 році, **"жодних подальших репарацій" не передбачається.**

Зрештою, для Берліна питання не так у Греції, як у бажанні уникнути появи прецеденту: якщо виявиться, що Греція має рацію, десятки інших колишніх супротивників на війні та країн, котрі були окуповані, також висунуть свої претензії щодо репарацій.

Отже, на прикладі двох Європейських держав, що по волі «старших партнерів» опинилися у різних таборах «двополярного» повоєнного Світу проблематика відшкодування шкоди, завданої в ході II Світової війни залишилася не розв'язаною.

Які чинники тому сприяли ми намагалися прояснити у цьому підготовчому розділі, та, здається, за рахунок ілюстрацій картини тогочасного порядку розрахунків з потерпілими нам вдалося підкреслити думку про те, що будь-які домовленості у вигляді міжнародних договорів, чи навіть міждержавних блоків на створюють гарантії повного врахування інтересів всіх осіб, що зазнали впливу шкідливих факторів під час війни.

Здається, що «західний» блок та «східний» знаходячись у ситуації конфронтації «Холодної війни» перетворили реальне відшкодування повного обсягу шкоди на розмінну монету у реалізації власних політичних амбіцій та розповсюдження неформального впливу на інші країни. Безумовно, повоєнний Світ навіть за умови повного відшкодування шкоди до рівня перед-конфліктного стану, вже ніколи би не повернувся у початковий стан, та не реалізував втрачені внаслідок війни можливості.

Але якість життя декількох поколінь народів, що постраждали внаслідок шкідливого впливу воєнних чинників, як в особистому, так й загальноекономічному сенсі могла бути значно вищою.

Тим не менш, шкідливі наслідки II Світової війни відобразилися не тільки на розвитку країн Європи за рахунок необхідності відновлювати промисловість та людський потенціал, значного впливу шкідливих наслідків військового протистояння у II Світовій війні зазнали країни Азійсько-Тихоокеанського регіону, про що, однак, згадується значно рідше.

Токійський трибунал часто недооцінюють у порівнянні з Нюрнберзьким трибуналом, який розглядав злочини нацистської Німеччини під час Другої світової війни. Проте, важливо розуміти, що Токійський трибунал був першим трибуналом, який розглядав воєнні злочини, злочини проти миру і людства в цілому. Тож, дослідження його практики може стати в нагоді в ході створення механізму притягнення до відповідальності та відшкодування шкоди за злочини, вчинені рф в Україні.

Токійський трибунал, також відомий як Міжнародний військовий трибунал для Східної Азії, був утворений в 1946 році в наслідок рішення Альянсу переможців II Світової війни. Трибунал був створений з метою проведення судового розгляду злочинів війни та злочинів проти миру, які були вчинені японськими військами під час війни в Тихоокеанському регіоні.

Трибунал працював з 1946 по 1948 рік і виніс рішення стосовно 25 підсудних. Більшість з них були засуджені до довічного ув'язнення або смертної кари. Також було прийнято декларацію про правила ведення війни, відому як **Токійська декларація**, яка стала основою міжнародного гуманітарного права.

Відомо, що внаслідок бомбардування Хіросіми та Нагасакі, чим символізувалася перемога в Азії, Японія не тільки припинила участь у війні, а також зазнала значних людських, майнових та територіальних втрат. Відповідно, змінилася «розстановка» сил у Азіатсько-Тихоокеанському регіоні. США отримали провідну роль «постачальника цивілізації у країни регіону, що й здійснювали у властивій всім американським програмам роботи з третім світом - манері **«бізнес-моделі»**.

Дужа І.А. Еволюція політики США в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні: монографія / Дужа І.А. – Біла Церква: ДНВЗ «БНАУ», 2018. – 198 с. – С. 30-40.

Слід відзначити, що як у Європейській частини повоєнного світу, так й у Азіатсько-Тихоокеанській країни-переможені, ті що зазнали ще й тиску виплат з відшкодування шкоди, протягом останніх 80-ти років демонструють значний економічний ріст, на відміну від країн-переможців на території сучасної Європи. З'ясування причин такого феномену – тема окремого дослідження, однак тезис про те, що суми грошових коштів, що не були своєчасно виплачені у компенсацію завданої шкоди та відіграли значну роль у становленні та зростанні благополуччя цих держав є беззаперечним.

У ракурсі цього навчального посібника зазначені вище приклади наведені виключно з метою зосередити увагу читача на аспектах повного відшкодування завданої в ході військової агресії шкоди та засобах досягнення такого результату, що будуть розглянуті у наступних розділах.

РОЗДІЛ І

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗОБОВ'ЯЗАНЬ З ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ.

За загальним правилом (єдиний виняток із якого передбачений ч. 5 ст. 1176 ЦК України) деліктна відповідальність публічної влади настає за наявності усіченого набору умов, до якого входять протиправність, шкода і причинний зв'язок.

Водночас право регресної вимоги держави чи територіальної громади до конкретної посадової (службової) особи, чії рішення, дії або бездіяльність потягли завдання шкоди, виникає лише в разі наявності вини такої особи.

У разі невинуватості останньої тягар витрат остаточно залишається на відповідному бюджеті. Протиправність дій, рішень чи бездіяльності органів публічної влади визначається на основі норм публічного права в рамках адміністративного судочинства.

При цьому тягар доказування покладається на відповідного суб'єкта владних повноважень, котрий повинен доводити правомірність свого рішення, дії чи бездіяльності.

Для застосування спеціальних положень ст. 1173-1175 ЦК України необхідно, щоб шкода перебувала в причинному зв'язку саме з діяльністю щодо реалізації владних повноважень. Інакше (органи) державної влади несуть деліктну відповідальність нарівні з іншими суб'єктами цивільного обороту на підставі загальних положень деліктного права.

Б. Карнаух Деліктна відповідальність органів публічної влади за Цивільним кодексом України// Цивільне право і процес - №3 – 2021 – С. 19-23.

Це твердження справджується ще й тим, що чинне законодавство розроблене для нормального та належного врегулювання суспільних відносин, в умовах звичайного функціонування економіки.

Під час особливого періоду чи виникнення обставин екстремального характеру для життя суспільства виникає необхідність переосмислення відомих раніше правових категорій з тим, щоби забезпечити своєчасне їх використання під час настання неминучої нагоди.

Однією з таких конструкцій є цивільно-правова відповідальність. Хоча в юридичній літературі неодноразово підкреслювалося про відсутність визначення цивільно-правової відповідальності *de lege lata*, термін «відповідальність» у Цивільному кодексі України використовується 112 разів.

Відповідно, В. Деревнін, та деякі інші вчені вважають, що дане поняття варто визначити на законодавчому рівні, оскільки наявність у юридичній літературі великої кількості точок зору, яка обумовлюється використанням терміну «відповідальність» у різних цілях, не завжди є ефективною.

Деревнін В. С. Цивільно-правова відповідальність: теоретичні аспекти. Актуальні проблеми держави і права. 2009. Вип. 51. С. 70-75., с. 73

Дійсно, серед загальних засад цивільного законодавства, що на сучасному етапі розвитку цієї галузі законодавства відображені у ст. 3 Цивільного кодексу України «відповідальність» не визначена законодавцем як окремий принцип чи засада цивільно-правових відносин.

Разом з тим, певний зв'язок відповідальності як засадничого принципу цивільного права окремі вчені визначають опосередковано, через інший засадничий принцип – справедливості цивільно-правових відносин.

Зокрема, В.І. Борисова при дослідженні основних принципів цивільного права зазначала, що можна погодитись із тим, що справедливість в цивільному праві – це детермінована добросовісністю і розумністю учасників цивільних відносин властивість, яка визначає характер взаємовідносин таких учасників у цивільному обороті або співвідношення тих чи

інших явищ в межах цивільного права (зокрема прав та обов'язків)¹ і пов'язана з можливістю застосування до винної в цивільному правопорушенні особи заходів цивільно-правової відповідальності, пропорційних характеру вчиненого правопорушення².

¹ Борисова В. І. Базові принципи цивільного права України. Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. Учасників наук.практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, Харків, 25 трав. 2018 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обласний осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2017. 376 с.

² Тобота Ю. А. Принцип справедливості, добросовісності і розумності у цивільному праві : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. 18 с, с. 6

“

На думку В. Микитина, «сутність цивільно-правової відповідальності повною мірою проявляється у функціях, які вона покликана виконувати».

Микитин В.І. Теоретичні аспекти цивільно-правової відповідальності та підстави її виникнення. URL:79.pdf (sworld.com.ua)

Цю думку поділяв й В.В. Луць, котрий, вважаючи, що через функції розкривається значення цивільно-правової відповідальності, зазначає, що встановлюючи обов'язок правопорушника відновити порушене право управомоченої особи, зокрема відшкодувати завдані їй збитки, інститут відповідальності виконує компенсаційну роль, що загроза застосування мір відповідальності покликана запобігати вчиненню правопорушення суб'єктами цивільних правовідносин, виховувати їх у дусі поваги до закону, до прав та інтересів інших осіб, неухильного виконання прийнятих на себе обов'язків.

Луць В.В. Контракти у підприємницькій діяльності: Навчальний посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2001. С. 68.

Також стверджується, що: «цивільна відповідальність є правовим засобом, спрямованим на відновлення майнового становища кредитора (потерпілого) та компенсацію його немайнових втрат за рахунок боржника; цивільна відповідальність є правовим результатом цивільного правопорушення, а тому водночас з порушенням чужого суб'єктивного цивільного права (яке є юридико-фактичною підставою цивільно-правової відповідальності) у відповідальній особи за наявності передбачених у законі або договорі умов виникає обов'язок зазнати несприятливих для неї майнових наслідків з метою надання належного кредиторіві відшкодування (компенсації)».

Примак В.Д. Цивільно-правова відповідальність юридичних осіб: монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2007. 432 с., с. 62-63.

Н.С. Кузнецова, зазначає, що місце інституту цивільно-правової відповідальності в механізмі правового регулювання цивільно-правових відносин, як і співвідношення із інститутом захисту цивільних прав до сьогодні в цивілістичній науці є недостатньо дослідженим.

Кузнецова Н. Цивільно-правова відповідальність і захист цивільних прав. Про українське право. Часопис кафедри теорії та історії держави і права Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. / За ред. проф. І. Безклубого. Київ, 2010. Чис.V. 367 с., с. 199.

У підсумку огляду доктринальних концепцій цивільно-правової відповідальності, безумовно, слід згадати про поділ цивільно-правової відповідальності на два види у залежності від правовідносин, порушення яких обумовило виникнення відповідальності: договірну та деліктну (позадоговірну) відповідальність.

Визначення цивільно-правової деліктної відповідальності за шкоду, завдану воєнною агресією стає не простим завданням у сучасних обставинах. А саме: чинне цивільне законодавство містить два так звані генеральних деліктів, тобто обов'язку-відповідальності, що формалізовані у ст. 1167 та 1168 ЦК України. Усі інші статті цього розділу ЦК України лише деталізують

випадки застосування цивільно-правової деліктної відповідальності, що викладені у зазначених двох нормах ЦК України.

При цьому, відповідальність за шкоду за правилами генерального делікту настає при наявності одночасно чотирьох умов за наявності яких законодавець визнає можливість настання відповідальності. Ними є самий шкідливий наслідок, протиправна діяльність заподіювача шкоди, вина суб'єкту заподіяння шкоди та сам суб'єкт об'єктивований учасником цивільних правовідносин.

Якщо визначені вище умови спробувати застосувати для випадків виникнення відповідальності за шкідливі наслідки воєнної агресії, виникнуть протиріччя, сутність яких вже зазначалася вище – виключний характер самого факту воєнної агресії, такий, що не відображає звичайні обставини настання цивільно-правової відповідальності.

На необхідність зміни усталених підходів до наголошував О. Ткачук, під час воєнної агресії, відповідно – необхідний виключний характер відповідальності за наслідки такої військової агресії. Разом із тим, серед підстав виникнення генеральних деліктів відсутній такий чинник як воєнна агресія.

Можемо погодитися з тим, що ознака «воєнного» характеру завдання шкоди не створює додаткових вимог щодо умов настання такого виду відповідальності, коли б не той факт, що суб'єкт цивільно-правової деліктної відповідальності – делінквент-агресор на сьогодні фактично виключений зі складу правовідносин позадоговірної відповідальності оскільки ані персональна відповідальність фізичної особи, ані відповідальність юридичної особи країни агресора не можуть бути застосовані для випадків відповідальності за воєнну агресію з огляду на єдиний замисел делінквенту – військового правопорушника.

Воєнний агресор завдає шкоди від імені та на завдання держави – агресора, а випадки відповідальності держави у чинній конструкції генеральних деліктів не передбачає відповідальності за наслідки воєнної агресії.

Вбачається, що певною можливістю визначити наявність цивільно-правової відповідальності за наслідки воєнної агресії

відшкодування майнової та моральної шкоди на підставі генерального делікту, самого факту завдання шкоди з урахуванням принципу справедливості, як основного начала цивільного права в цілому.

Цей перехід від державоцентризму до людиноцентризму відображає розвиток суспільства та прагнення до більш справедливого й гуманного світу.

Василенко Л.П., Бучинська А.Й. Особливості відшкодування шкоди, завданої військовою агресією рф //Юридичний науковий електронний журнал - №6 – 2023 – С. 104-107.

Отже, аби просуватись далі на шляху до розв'язання проблем соціальної дієвості вимог верховенства права та вивчення їхніх соціальних функцій, варто уникати як рожевих окулярів правового ідеалізму, так і крайнощів правопізнавального скепсису.

У найзагальнішому ж вигляді можна резюмувати, що у практичному юридичному регулюванні безпосереднє посилання на верховенство права (особливо за умов швидких соціальних змін, перетворень) покликане сприяти адаптації такого регулювання до потреб та інтересів, котрі – з тих чи інших причин – не знайшли відображення в актах позитивного права. Отож можна стверджувати, що у певному сенсі поняття верховенства права може відігравати в юридичному регулюванні таку ж роль, яку здатне відігравати гранично оціночне поняття «справедливість». Адже не випадково вважається, що саме остання є стрижнем верховенства права. Втім будь-які оціночні поняття використовуються у практичній юриспруденції задля того, аби забезпечити її адаптивність (гнучкість, пристосовуваність) до соціальних змін.

І поняття «верховенство права» не становить винятку у цьому аспекті. Водночас не можна не відзначити неминучу суперечність означеної ролі (функції) апеляції до верховенства права одній з його визначальних вимог:

вимоги юридичної визначеності. Долати таку суперечність можливо застосовуючи діалектичні закони єдності і конкуренції («боротьби»).

Саме за цих обставин, що викладені вище та на загальному рівні обґрунтовують справедливість вимог про повне відшкодування шкоди, завданої внаслідок військової агресії необхідно забезпечити реальне «верховенство права», що на нашу думку полягає у повному та беззаперечному відшкодуванні шкоди у повному обсязі.

Тому, доцільно перейти до змістовного наповнення самого поняття «шкода» по відношенню до ситуації та обставин її заподіяння. Вбачається вірним, хоча безумовно не повним, характеристику шкідливих наслідків правопорушення за рахунок визначення родових ознак цього суспільно-юридичного явища: шкода завдана Україні приблизно охоплює:

Лисенко О., Маєвський О. За все доведеться платити: репараційні претензії України до Білорусі та Росії у контексті нинішньої війни. Українська лінія. Квітень 2022.

Все визначене різноманіття випадків завдання шкоди порушує проблематику суб'єктності особи, що буде уповноважена розпоряджатися грошовими коштами, що призначені для відшкодування завданих збитків. А також про джерела наповнення фондів, чи інших засобів зберігання коштів, що призначені на відшкодування шкідливих наслідків військової агресії.

У окремих випадках чинне законодавство справді передбачає особливі порядки відшкодування потерпілим внаслідок кримінального правопорушення. Так, Розділ IV Закону України (надалі - ЗУ) «Про боротьбу з тероризмом»¹ врегульовує порядок виплати відшкодування з державного бюджету жертвам злочину тероризму.

Подібно, порядок відшкодування з держбюджету закріплено і в ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянinові незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури та суду»².

¹ ПРО БОРТЬБУ З ТЕРОРИЗМОМ: ЗАКОН УКРАЇНИ.

² ПРО ПОРЯДОК ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ГРОМАДЯНИНОВІ НЕЗАКОННИМИ ДІЯМИ ОРГАНІВ, ЩО ЗДІЙСНЮЮТЬ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ, ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ, ПРОКУРАТУРИ ТА СУДУ. – ЗАКОН УКРАЇНИ.

У цих випадках та за загальним правилом відшкодування відбувається за рахунок коштів Державного бюджету України у особливому порядку органами Державної казначейської служби України у межах фінансування на відповідну бюджетну програму.

Чи справедливий такий порядок та джерело відшкодування

шкоди, завданої військовою агресією у загальному сенсі? Вочевидь, що ні. Тому, що й порядок й джерела отримання коштів – довоєнні, тобто такі, що притаманні обставинам мирного часу, як ми й зазначали вище.

Тому, виникає необхідність додатково звернутися до визначення загальних джерел коштів, що буде справедливим використати у випадках відшкодування за наслідки військової агресії.

Вже маємо попередню відповідь на це питання: у Сенаті США зареєстрований законопроект про конфіскацію та передачу Україні в якості репарацій державних активів рф – насамперед Центробанку рф.

US SENATE PANEL BACKS 'BIG HAMMER' PLAN TO SEIZE RUSSIAN ASSETS TO HELP UKRAINE

Але ж це нормативний акт точкової дії, хай й розмір активів , що запропоновано конфіскувати буди й значним. Тому, що розмір повного відшкодування ще не визначено, та навіть по закінченню війни не швидко можна буде визначитися з підсумковим рахунком.

При чому чинні міжнародні механізми не гарантують автоматичного відшкодування воєнних збитків Україні, як проте свідчать історичні приклади. Однак значення таких механізмів та вплив напрацьованих ними ресурсів для відшкодування шкоди не слід недооцінювати.

Наприклад, у практиці Європейського суду з прав людини (надалі - ЄСПЛ) важливим моментом є дотримання стандартів при зборі доказів і доказуванні, оцінці розміру шкоди та компенсації, захисті прав потерпілих та ін.

На важливості досвіду та напрацьованої практики ЄСПЛ наголошують і в Раді Європи, зокрема у Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи (надалі - ПАРЄ) від **26 січня 2023 р.** - Асамблея рішучепідтримала створення спеціального

міжнародного кримінального трибуналу для розслідування злочину агресії проти України і поширення юрисдикції трибуналу на агресію, розпочату РФ у лютому 2014 року, а також на роль і співучасть лідерів Білорусі в агресивній війні проти України. Також у резолюції міститься заклик до всіх країн та міжнародних організацій надати достатні людські та фінансові ресурси для забезпечення незалежності та ефективного оперативного функціонування зазначеного трибуналу. Доки трибунал не буде створено Асамблея закликає держави-члени та РЄ підтримати й надати конкретну експертну та технічну допомогу процесу створення Тимчасової міжнародної прокуратури для розслідування злочину агресії, у тісній співпраці з Генеральною прокуратурою України.

26 СІЧНЯ 2023 Р. ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ ОДНОСТАЙНО УХВАЛИЛА РЕЗОЛЮЦІЮ 2482 (2023): «ПРАВОВІ ТА ПРАВОЗАХИСНІ АСПЕКТИ АГРЕСІЇ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ».

Асамблея закликала всі держави-члени РЄ створити міжнародний механізм компенсації, включаючи міжнародний реєстр збитків, у співпраці з українською владою.

У зв'язку з цим створення спеціального механізму відшкодування для України видається найбільш реалістичним сценарієм.

Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики. Аналітична доповідь / І.М. Городиський, М.В. Бем, С. Р. Косаревич, С. О. Верланов, Н. В. Василечко, А. А. Слюсар. Львів: Центр Дністрянського, 2023. 103 с. – С. 64.

Коли ж спеціальний порядок компенсації певної шкоди в законодавстві відсутній, суди посилаються на цю обставину і відмовляють у відшкодуванні, пояснюючи, що, відповідно до ст. 1177 ЦК, відшкодування не може здійснюватися на підставі лише загальних правил.⁸⁴ Порядок відшкодування збитків потерпілим в ході російської агресії проти України не прописаний в законодавстві, однак загальні правила не виключають можливості його розробки.

Наприклад, **законопроект №7198** передбачає, що потерпілі зможуть отримати компенсацію із державного бюджету, в разі якщо укладуть договір про відступлення державі права вимоги до Російської Федерації (так звана регресна модель).

ПРОЕКТ ЗАКОНУ ПРО КОМПЕНСАЦІЮ ЗА ПОШКОДЖЕННЯ ТА ЗНИЩЕННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОГО МАЙНА ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ, ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ, ДИВЕРСІЙ, СПРИЧИНЕНИХ ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ №7198 ВІД 24.03.2022 Р.

Проте малоімовірно, що Україна зможе масово і ефективно застосовувати таку модель, передовсім через очевидну відсутність коштів у обсязі, який дозволив би це здійснити. Крім того, зреалізувати її в умовах складної економічної ситуації, в якій перебуває Україна і яка триватиме в найближчі роки, буде складно.

У міжнародній практиці зазвичай уникають надмірного тиску на економіку держав з приводу відшкодування воєнних збитків. Наприклад у випадку здійснення відшкодування Іраком, розмір спец мита на експорт іракської нафти та нафтопродуктів корегувався для врахування потреб обслуговування зовнішнього боргу та потреб іракської економіки.

FINAL REPORT OF THE GOVERNING COUNCIL OF THE UNITED NATIONS COMPENSATION COMMISSION TO THE SECURITY COUNCIL ON THE WORK OF THE COMMISSION. S/2022/104 (FEB. 14, 2022).

Однак мова може йти про виплату обмежених сум (які не виключатимуть отримання подальшої компенсації) або ж лише щодо окремих видів злочинів (наприклад, катування, сексуальне насильство) чи категорій потерпілих (наприклад, діти, люди з інвалідністю) та ін., про що ми поговоримо нижче.

- ▶ Повноцінна реалізація права на відшкодування воєнних збитків потерпілим від російської агресії наразі наштовхується на практичні складнощі, зокрема: визначення суб'єктів, відповідальних за відшкодування, оскільки у деліктних позовах особа заподіювача шкоди і особа, до якої може бути пред'явлений позов, можуть не збігатися (наприклад, матеріальну відповідальність за дії військовослужбовця, який виконував бойове завдання, може нести не він, а військова частина або ж держава в цілому, тобто РФ у випадку відшкодування Україні);
- ▶ виклики пов'язані із порядком документування доказів заподіяння шкоди;
- ▶ встановлення причинно-наслідкового зв'язку між діями заподіювача шкоди і збитками;
- ▶ необхідність прийняття спеціальних нормативно-правових актів, що врегульовують механізми відшкодування збитків урядом України;
- ▶ виконання рішень про відшкодування та ін.

Серед цих нюансів виділяється проблема встановлення причинно-наслідкового зв'язку, зокрема для доведення збитків економіці. Зокрема, на думку Міжнародного суду Організації об'єднаних націй (надалі - МС ООН) прямиий і обґрунтований зв'язок між протиправним діянням та шкодою (так званий *nexus*) є одним із ключових доказів вини порушника та обов'язку відшкодування збитків, зокрема:

“

...After holding oral proceedings in April 2021, the Court delivered its Judgment on the question of reparations on 9 February 2022, awarding US\$225,000,000 for damage to persons, US\$40,000,000 for damage to property and US\$60,000,000 for damage related to natural resources. It decided that the total amount due should be paid in five annual instalments of US\$65,000,000 starting on 1 September 2022, and that, should payment be delayed, postjudgment interest of 6 per cent would accrue on any overdue amount as from the day after the day on which the instalment was due...

INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE ARMED ACTIVITIES ON THE TERRITORY OF THE CONGO (DEMOCRATIC REPUBLIC OF THE CONGO V. UGANDA)

Ще однією проблемою може стати тривалість судового розгляду справ про відшкодування збитків. Враховуючи завантаженість судів у зв'язку з бойовими діями та їх евакуацією із зони бойових дій, такий розгляд у деяких випадках може затягнутися на роки. Вдосконалення процесуального законодавства і внесення змін в систему судоустрою може бути одним із способів вирішення цієї проблеми. Іншим способом може стати розширення практики колективних позовів. Такий інструмент передбачений у чинному законодавстві, але він фактично не застосовується на практиці. Об'єднання позовів багатьох осіб у рамках одного провадження є перспективним шансом скоротити строки розгляду цих справ та ефективніше відновити порушені права. Міжнародні експерти також звертають увагу на необхідність вдосконалення та розвитку практики колективних позовів України.

SHAUN WALKER AND ISOBEL KOSHIW MASS CIVIL LEGAL ACTION TO SEEK COMPENSATION FOR UKRAINIAN WAR VICTIMS. THE GUARDIAN. (MAY, 31, 2022).

Крім того, процедури відшкодування збитків потерпілим містяться і в ст.86 (пункти 9 - 10) Кодексу Цивільного Захисту України (надалі – КЦЗ України), яка передбачає можливість грошової компенсації за втрачене житло внаслідок надзвичайної події з державного бюджету в разі, якщо постраждалі поступаються майновими правами на втрачене житло на користь держави. Хоча термін «надзвичайна ситуація» не включає стан війни, Кабінет Міністрів України (надалі – КМ України) у вересні 2020 року поширив дію цих гарантій на осіб, які втратили житло внаслідок російської агресії після 2014 року, кваліфікувавши ці події як «надзвичайну ситуацію воєнного характеру».

КОДЕКС ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

Згодом цей термін було застосовано і в інших актах щодо відшкодування збитків потерпілим від російської агресії, які ми розглянемо нижче.

Законодавчі ініціативи щодо створення нових механізмів відшкодування воєнних збитків Проблема недосконалості чинного законодавства в частині порядку відшкодування воєнних збитків загострилася на тлі наслідків російської агресії проти України та масштабів збитків, які були заподіяні Україні та українським громадянам.

Тому виникла потреба у його змінах та доповненні. Кабінет Міністрів України та Верховна Рада працюють над розробкою спеціального законодавства, яке б відповідало на нові виклики у цій сфері.

Першою окремою ініціативою щодо законодавчого врегулювання відшкодування воєнних збитків став законопроект **№5177 від 01 березня 2021 року «Про захист права власності та інших речових прав осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії»**. Хоча прямо в ньому мова не йшла про збитки, заподіяні агресією РФ, очевидно, що саме події після 2014 року стали приводом для його розробки і ухвалення, а правозастосовний досвід, сформований протягом цього періоду, у ньому було враховано.

Автори **законопроекту №5177** пропонують гарантувати постраждалим особам право на відшкодування і покладають цей

обов'язок на державу. У ньому передбачено дві форми відшкодування: реституція (як пріоритетна форма) та компенсація, – а також створення Державного реєстру знищеного, пошкодженого та втраченого внаслідок збройної агресії майна.

ЗАКОНОПРОЕКТ №5177 ВІД 01 БЕРЕЗНЯ 2021 РОКУ «ПРО ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТА ІНШИХ РЕЧОВИХ ПРАВ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ»

ПРОЕКТ ЗАКОНУ ПРО ЗАХИСТ ПРАВА ВЛАСНОСТІ ТА ІНШИХ РЕЧОВИХ ПРАВ ОСІБ, ПОСТРАЖДАЛИХ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ №5177 ВІД 01.03.2021.

Цей законопроект пройшов тривалу парламентську та експертну роботу і в лютому 2022 р., а згодом і у лютому 2023 р. його було включено до порядку денного Верховної Ради. Однак через повномасштабне вторгнення РФ 24 лютого 2022 року деякі його положення застаріли і потребуватимуть вдосконалення у випадку, якщо його буде прийнято за основу.

Нові законодавчі ініціативи з'явилися в стислі строки після початку агресії. Так, 24 березня 2022 року було зареєстровано законопроект № 7198 «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації».

Законопроект №7198 «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації»

Його було прийнято за основу 01 квітня 2022 р., однак подальший розгляд на рівні парламенту не відбувався аж до лютого 2023 р., коли його було знову включено до порядку денного Верховної Ради.

Прийняття цього законопроекту Верховною Радою та набрання чинності вже як Законом України відбулося 22 травня 2023 року.

ЗАКОН УКРАЇНИ ПРО КОМПЕНСАЦІЮ ЗА ПОШКОДЖЕННЯ ТА ЗНИЩЕННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОГО МАЙНА ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ, ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ, ДИВЕРСИЙ, СПРИЧИНЕНИХ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ, ТА ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР МАЙНА, ПОШКОДЖЕНОГО ТА ЗНИЩЕНОГО ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ, ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ, ДИВЕРСИЙ, СПРИЧИНЕНИХ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Хоча предмет цього законопроекту обмежувався компенсацією збитків, заподіяних житловому фонду, його обговорення стало важливим кроком у правовому регулюванні відшкодування воєнних збитків. Зокрема, у ньому пропонується визначити, хто може претендувати на компенсацію та черговість її отримання; строк, форми і порядок звернення по компенсацію та її виплати; методику визначення розміру компенсації та джерела фінансування.

ПРОЕКТ ЗАКОНУ ПРО КОМПЕНСАЦІЮ ЗА ПОШКОДЖЕННЯ ТА ЗНИЩЕННЯ ОКРЕМИХ КАТЕГОРІЙ ОБ'ЄКТІВ НЕРУХОМОГО МАЙНА ВНАСЛІДОК БОЙОВИХ ДІЙ, ТЕРОРИСТИЧНИХ АКТИВ, ДИВЕРСИЙ, СПРИЧИНЕНИХ ВІЙСЬКОВОЮ АГРЕСІЄЮ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ №7198 ВІД 24.03.2022.

Однак, у нормах чинного Закону України № 2923-IX залишилася від законопроекту №7198 низка недоліків, про що зазначалося на етапі його обговорення, зокрема:

- ▶ перелік фізичних осіб, які можуть претендувати на відшкодування, обмежений громадянами України. Це дискримінаційна умова, оскільки виключає можливість звернення по компенсацію іноземців та апатридів, які є власниками пошкодженого майна, його інвесторами чи спадкоємцями власників.

Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики. Аналітична доповідь / І.М. Городиський, М.В. Бем, С. Р. Косаревич, С. О. Верланов, Н. В. Василечко, А. А. Слюсар. Львів: Центр Дністрянського, 2023. 103 с. С. 44.

Міжнародна практика визнає право усіх постраждалих, незалежно від громадянства, претендувати на відшкодування збитків, заподіяних

війною. Наприклад, у випадку відшкодування Іраком збитків за вторгнення в Кувейт відшкодування було виплачене громадянам 97 держав членів ООН та Палестини:

- ▶ незрозумілими є методики обрахунку розміру компенсації збитків. Наприклад, поріг компенсації встановлено на рівні не більше вартості 150 м2 за один об'єкт нерухомого майна. Відсутнє обґрунтування, чому саме така площа і як буде забезпечуватися рівність при відшкодуванні, адже нерухомість площею 40 м2 під Києвом об'єктивно коштуватиме в рази більше, ніж нерухомість площею 150 м2 в Донецькій області;
- ▶ строк подання звернення: протягом воєнного стану і протягом 90 днів після його завершення видається недостатнім. Особи можуть не мати можливості протягом 90 днів отримати доступ до власного нерухомого майна з різних причин: замінування території, знаходження майна на лінії розмежування, тимчасовий контроль території з боку агресора та ін.

17 травня 2022 року було зареєстровано законопроект №7385 «Про відшкодування шкоди, завданої потерпілому внаслідок збройної агресії Російської Федерації». Його предмет ширший, ніж у проекті № 7198.

Зокрема, він передбачає можливість відшкодування як фізичним, так і юридичним особам обох видів шкоди – як моральної, так і матеріальної, а також створення окремого інституційного механізму, який займався б Фондом відшкодування та Державним реєстром.

**ПРОЕКТ ЗАКОНУ ПРО ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ ЗАВДАНОЇ
ПОТЕРПІЛОМУ ВНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ
РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ №7385 ВІД 17.05.2022.**

Цей законопроект теж містить недоліки, зокрема:

- ▶ відсутність методики оцінки заподіяної шкоди та визначення розміру компенсації (її має розробити Кабінет Міністрів та інші органи влади);
- ▶ не зрозуміло, який орган має здійснювати оцінку майнової шкоди (тоді як оцінка моральної шкоди має здійснюватися в судовому порядку). Таке розмежування може мати ризики застосування незбалансованих і нескоординованих підходів до відповідних оцінок;

Фонд, який пропонується створити, за своєю природою більше нагадує не механізм відшкодування, а державне підприємство – розпорядника активів, що може нести корупційні і репутаційні ризики. Розглянуті законодавчі ініціативи свідчать про те, що на рівні парламенту і уряду існує усвідомлення проблеми воєнних відшкодування і потреби її вирішення, але деякі пропозиції у цих проектах недосконалі й поспішні.

Саме тому останнім у списку загальних аспектів зобов'язань з відшкодування шкоди, завданої внаслідок військової агресії, але ж ні за системним значенням цієї проблематики є виконання рішень про відшкодування шкоди та визначення суб'єкту (суб'єктів) такого відшкодування.

Історична ретроспектива, що наведена вище та приклади цього розділу свідчать про наявність двох моделей виконання рішень про відшкодування шкоди – внутрішньодержавну – суверенну за рахунок коштів Державного бюджету України та наддержавну – договірну за рахунок коштів певних фондів.

Кожна з моделей відшкодування шкоди наділена перевагами та вадами, однак є аспект на який необхідно звернути увагу особливо – судовий імунітет.

У рішенні ЄСПЛ щодо прийнятності заяви у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)», констатовано, що РФ здійснює ефективний контроль над Автономною Республікою Крим з 27 лютого 2014 року, тоді як Україна можливість здійснювати свою юрисдикцію на цій території втратила.

УХВАЛА ПО СПРАВІ «УКРАЇНА ПРОТИ РОСІЇ» ЗА №№ 20958/14 ТА 38334/18.

Відшкодування майнової та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації держави Україна, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладається на РФ як на державу, що здійснює окупацію (частини п'ята та дев'ята статті 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»).

Також, на початку 2022 року, Верховним Судом було прийнято ряд Постанов щодо судового імунітету військового агресора у справах про відшкодування шкоди, завданої ним, зокрема: Постанова Верховного Суду від 14.04.2022: «...після початку війни в Україні з 2014 року суд України, розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, має право ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни» та Постанова Верховного Суду від 18.05.2022: «... Російська Федерація не має підстав посилатися на імунітет для уникнення відповідальності за заподіяні збитки майну позивача»,

ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН ТА ПРАВОВИЙ РЕЖИМ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ»

ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОГО СУДУ ВІД 14.04.2022: СПРАВА № 308/9708/19, ПРОВАДЖЕННЯ № 61-18782СВ21// ЄДИНИЙ ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР СУДОВИХ РІШЕНЬ.

**ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОГО СУДУ ВІД 18.05.2022:
СПРАВА № 428/11673/19, ПРОВАДЖЕННЯ № 61-8291СВ21//
ЄДИНИЙ ДЕРЖАВНИЙ РЕЄСТР СУДОВИХ РІШЕНЬ.**

Щодо зазначених рішень вищої судової інстанції в Україні та проблематики судового імунітету країни агресора в цілому було висловлено ряд обґрунтованих міркувань.

**КОРОЛЬ В.І. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ДЕТЕРМІНАНТИ ТА БАР'ЄРИ
ОБМЕЖЕННЯ ЮРИСДИКЦІЙНОГО ІМУНІТЕТУ ДЕРЖАВ //
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ВИБІР УКРАЇНИ, РОЗВИТОК НАУКИ ТА
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА В РЕАЛІЯХ МАСШТАБНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ
АГРЕСІЇ ТА ГЛОБАЛЬНИХ ВИКЛИКІВ ХХІ СТОЛІТТЯ» (ДО 25-РІЧЧЯ
НАЦІОНАЛЬНО-ГО УНІВЕРСИТЕТУ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА
АКАДЕМІЯ» ТА 175-РІЧЧЯ ОДЕСЬКОЇ ШКОЛИ ПРАВА): У 2 Т.:
МАТЕРІАЛИ МІЖНАР.НАУК.-ПРАКТ. КОНФ. (М. ОДЕСА, 17 ЧЕРВНЯ
2022 Р.) / ЗА ЗАГАЛЬНОЮ РЕДАКЦІЄЮ С.В. КІВАЛОВА. – ОДЕСА:
ВИДАВНИЧИЙ ДІМ «ГЕЛЬВЕТІКА», 2022. Т. І. С. 397–400.;
АТАМАНОВА Ю., ЦІРАТ Г. СУДОВИЙ ІМУ-НІТЕТ ДЕРЖАВИ ТА НОВІ
ВИКЛИКИ ПЕРЕД МІЖНАРОДНИМ ПРАВОМ**

Заслужують на особливу увагу пропозиції забезпечити повідомлення *altera pars* про розгляд справи, як важливий чинник реалізації права сторони на участь у судовому процесі, та, відповідно – підставу визнання компетентним суверенним судом рішення суду України у порядку визнання та виконання рішень іноземних судів.

Бортнік О.Г., Степаненко Т.В. Особливості розгляду судових справ, пов'язаних із обмеженням юрисдикційного імунітету іноземної держави. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 4. С. 132. (С. 130–136).

А також твердження, що: «...в контексті збройної агресії РФ проти України та завдання шкоди життю та здоров'ю фізичних осіб, а також майну фізичних та юридичних осіб РФ як агресор не може користуватися будь-яким державним юрисдикційним імунітетом внаслідок порушення нею не лише Європейської конвенції про імунітет держав 1972 р. та Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власність 2004 р., але й основоположних принципів і норм міжнародного права, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Статуту ООН...».

ЖОРНОКУЙ Ю.М. ОБМЕЖЕННЯ ЮРИСДИКЦІЙНОГО ІМУНІТЕТУ РФ ЩОДО ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ФІЗИЧНИМ ТА ЮРИДИЧНИМ ОСОБАМ В УКРАЇНІ, УНАСЛІДОК ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ

Відповідно, якщо все майно, на яке можливо та доцільно звернути увагу на відшкодування шкоди, завданою військовою агресією знаходиться на території РФ та по кожному окремому судовому рішення про відшкодування такої шкоди буде поставати питання подолання судового імунітету держави, вбачається доцільним запровадити у використання наддержавний механізм відшкодування завданої шкоди.

СУДОВІ РІШЕННЯ/ЗРАЗКИ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКМЕНТІВ

CASE OF OLEYNIKOV V. RUSSIA (APPLICATION NO. 36703/04), 14 MARCH 2013 // HUDOC-EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

CASE OF SABEH EL LEIL V. FRANCE (APPLICATION NO. 34869/05), 29 JUNE 2011 // HUDOC-EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

CASE OF CUDAK V. LITHUANIA (APPLICATION NO. 15869/02), 23 MARCH 2010 // HUDOC-EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

URISDICTIONAL IMMUNITIES OF THE STATE (GERMANY V. ITALY: GREECE INTERVENING) // INTERNATIONAL COURT OF JUSTICE

«УКРАЇНА ПРОТИ РОСІЇ» ЗА №№ 20958/14 ТА 38334/18.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Чим відрізняється реабілітація у кримінальному процесі від відшкодування шкоди у цивільному процесі?
2. Що є підставою для відшкодування особі шкоди, завданої незаконними діями органів, що ведуть кримінальний процес?
3. Які види завданої шкоди незаконними діями судових та правоохоронних органів підлягають відшкодуванню?
4. Який процесуальний порядок вирішення питань про відшкодування шкоди, завданої незаконними діями органів, що ведуть кримінальний процес?
5. Які є види відшкодування майнової шкоди при реабілітації особи?
6. Яка подібність існує між способами організації трибуналів у Нюрнберзі та Токіо та звинуваченнями, які вони розглядали? Які відмінності заслуговують на увагу?
7. Що таке злочин бездіяльності? Чи вважаєте ви, що особи, які мають повноваження зупинити вчинення злочину, також несуть відповідальність за це? Чи несуть такі особи відповідальність за злочин, якщо вони цього не зроблять?
8. Що означає «справедливість переможця»? В чому його відміна від «правосуддя переможця»?
9. Деякі люди в Японії вважали, що судові процеси мали проводитися в японських судах, а не Міжнародним військовим трибуналом. Генерал Макартур відмовився дозволити такий варіант. Які могли бути аргументи «за» і «проти» цього?
10. У чому полягає сутність цивільно-правової та кримінально-правової відповідальності за шкоду, завдану військовою агресією?

II. Які два основні способи відшкодування шкоди, завданої військовою агресією існують у сучасній юридичній практиці?

12. У чому переваги та недоліки «наддержавного» способу відшкодування шкоди, завданої військовою агресією?

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ В ДОГОВОРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Розбудова незалежної правової держави та формування національності та громадянського суспільства передбачає постановку в центр уваги людини, захист її законних прав та інтересів і задоволення потреб, що закріплено в Конституції України від 28 червня 1996 р.. Охорона прав і свобод зумовлює необхідність регулювання відносин, які виникають із завдання людини шкоди, із метою забезпечення справедливого її відшкодування. Зі спеціальних законів, що регулюють відповідні відносини, до найважливіших належать Конституція України та Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р.

Зі здобуттям незалежності Україна почала розбудову демократичної правової держави, формування громадянського суспільства, у центрі уваги якого - людина, захист її законних інтересів та задоволення потреб. Виголошення курсу на розбудову правової держави означає, що Україна не лише приймає на себе обов'язок визнавати природні права людини, але й має забезпечувати реалізацію цих прав та свобод, які тепер не тільки закріплені у Конституції України, але й врегульовані у Цивільному кодексі, котрий за своєю сутністю є кодексом громадянського суспільства та приватного права.

Важливу роль поміж засобів, за допомогою яких планується досягнення цього завдання, відводиться зобов'язанням відшкодування шкоди, що займають у системі цивільного права особливе місце. Воно зумовлене тим, що, на відміну від переважної більшості цивільно-правових зобов'язань, які є результатом встановлення цивільних прав і обов'язків та їх виконання на засадах диспозитивності, ініціативи, рівності сторін тощо, зобов'язання компенсації шкоди мають чітко виражену правозахисну (охоронну) спрямованість, а тому і виникають та мають виконуватися на імперативних засадах із вираженням наданням переваг потерпілій особі. Їх метою є відшкодування завданої шкоди, і цій меті підпорядковані усі інші завдання, що вирішуються у процесі виникнення та реалізації відповідних правовідносин.

Разом із тим, використання імперативного методу при регулюванні відносин відшкодування шкоди не означає, що вони переходять із сфери приватного у сферу публічного права. Йдеться лише про те, що для захисту прав та охоронюваних законом інтересів учасників цивільних відносин застосовуються найбільш ефективні у даній сфері засоби незалежно від наявності в них елементів тих чи інших галузей права. Доцільність розгляду правових проблем відшкодування шкоди, завданої учасникам цивільних відносин, зумовлюється не лише зазначеними вище обставинами, а й тим, що сама концепція відшкодування завданої шкоди протягом останнього десятиліття зазнала істотних змін. Якщо раніше чинне цивільне законодавство було зорієнтоване на визначення наслідків «заподіяння, завдання шкоди», наслідків вчинення цивільного правопорушення, то зараз на чільне місце вийшло завдання відшкодування шкоди. Виконання цього завдання знаходиться в центрі уваги незалежно від того, чим було зумовлене виникнення шкоди - правопорушенням, діями самого потерпілого чи об'єктивними чинниками оточуючої дійсності (подіями стихійного, соціального характеру тощо). Зміна концепції Цивільного кодексу України з цього питання вимагає перегляду й низки усталених уявлень щодо поняття, сутності, підстав та умов виникнення, призначення тощо зобов'язань відшкодування шкоди.

Майданик Р.А. Аномалії в цивільному праві України. Київ : Юстиніан, 2007. 912 с

Цим пояснюється та обставина, що, хоча наукова розробка окремих проблем зобов'язань, які виникають внаслідок завдання шкоди, в юридичній літературі проводилася досить активно, загальна концепція зазначених зобов'язань, так само як і значна кількість окремих аспектів правового регулювання у цій галузі, усе ще залишається недослідженою, що особливо помітно у контексті оновлення вітчизняного цивільного законодавства. Крім того, слід згадати й про практичну значущість розв'язання теоретичних проблем зобов'язань відшкодування шкоди, зумовлену тим, що від правильного розуміння концепції Цивільного кодексу з цього питання, адекватного тлумачення норм цивільного законодавства у відповідній галузі залежить реальність і повнота захисту цивільних прав та охоронюваних законом інтересів громадян та організацій - учасників цивільних відносин.

Голубева Н.Ю. Зобов'язання в цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : монографія. Одеса : «Фенікс», 2013. 642 с.

Таким чином, існує нагальна потреба заповнити прогалини у наукових розвідках поняття та сутності зобов'язань відшкодування шкоди на сучасному етапі, дослідити підстави їх класифікації та встановити

специфіку статичної і динамічної відповідності цивільно-правових відносин. На підставі викладеного можна дійти висновку, що питання наукового аналізу правового регулювання відшкодування шкоди є актуальними з теоретичної та практичної точок зору, що зумовлює доцільність розгляду відповідної проблематики в рамках спеціального дослідження на рівні докторської дисертації.

Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р., №435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – С. 356.(зі змінами та доповненнями станом на 2019 рік)

Аналіз відповідної наукової літератури дозволив дійти висновку про те, що система зобов'язань не була предметом спеціальних досліджень сучасних цивілістів, внаслідок чого загально прийнята концепція у цій галузі так і не була вироблена, що і зумовило доцільність більш детального розгляду питань системи зобов'язань. При цьому «система зобов'язань» («система зобов'язального права») розуміється як впорядковані певним чином норми цивільного законодавства, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з передачею речей, наданням послуг, виконанням робіт тощо (або утриманням від певних дій у приватній сфері) між суб'єктами цивільних відносин. Зобов'язальне право, передусім, поділяється на Загальну та Спеціальну (окремі види зобов'язань) частини (це пропонується назвати «поділом першого рівня»). Крім того, відповідно до концепції ЦК України Загальна частина зобов'язань охоплює:

- ▶ договірні зобов'язання;
- ▶ недоговірні зобов'язання («поділ другого рівня»).

Спеціальна частина з урахуванням структури та змісту розділу третього книги п'ятої ЦК України «Окремі види зобов'язань» поділяється на:

- ▶ договірні зобов'язання;
- ▶ недоговірні зобов'язання («поділ другого рівня»).

Для систематизації Загальної частини зобов'язань та окремих видів зобов'язань застосовуються різні підстави. Так, критерієм утворення системи Загальної частини зобов'язань обрано врахування ступеню загальності норм:

- ▶ такі, що стосуються усіх зобов'язань;
- ▶ такі, що стосуються договорів.

Для систематизації Спеціальної частини зобов'язань критерієм є врахування характеру підстав виникнення зобов'язань: наявність волі та волевиявлення і правомірної або неправомірної поведінки учасників цивільних відносин. Відповідно до цих критеріїв Окремі види зобов'язань у ЦК України поділяються на договірні зобов'язання та недоговірні зобов'язання. Аналіз структури і змісту Цивільного кодексу та інших актів цивільного законодавства України дав підстави для розрізнення більш складної системи зобов'язань, тобто для їх «поділу третього рівня», основою якого можуть бути різноманітні критерії (у тому числі такі, що прямо впливають зі структури та змісту Цивільного кодексу, і такі, що їх можна вивести шляхом теоретичного аналізу концепції і змісту норм ЦК та іншого цивільного законодавства).

Що стосується недоговірних зобов'язань, то зі структури та змісту норм ЦК України прямо впливає їх поділ на: публічну обіцянку винагороди (глава 78 ЦК України); вчинення дій в майнових інтересах іншої особи без її доручення (глава 79 ЦК України); рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України); створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи (глава 81 ЦК України); відшкодування шкоди (глава 81 ЦК України); набуття, збереження майна без достатньої правової підстави (глава 81 ЦК України).

На підґрунті теоретичного аналізу концепції ЦК України у вітчизняній юридичній літературі залежно від особливостей підстав виникнення недоговірні зобов'язання можуть бути згруповані у зобов'язання з односторонніх правомірних дій (дії в інтересах іншої особи, рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи) та позадоговірні відновні (компенсаційні) зобов'язання (деліктні та квазіделіктні зобов'язання).

Цивільне право України: Підручник: У 2 книгах / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер.- 2018. – 703с.

У дослідженні питань відшкодування шкоди досить виразно помітні кілька основних напрямків.

Гринько С.Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція : монографія. Хмельницький : Хмельницький університет управління та права, 2012. 724 с

По-перше, це догматичний аналіз чинного законодавства у цій галузі та застосування його до практичних казусів, по-друге, теоретичний аналіз низки проблем цивільного права, пов'язаних із визначенням поняття збитків, сутності «винагороди» за завдану шкоду, умов сплати такої «винагороди» (відшкодування) тощо.

Активізація досліджень інституту відшкодування пов'язана зі створенням ЦК України, прийняття якого зумовило доцільність наукового аналізу і осмислення низки важливих новел у галузі, зокрема, аналіз різноманітних видів зобов'язань відшкодування шкоди.

На підставі проведеного огляду літератури, зроблено висновок, що не зважаючи на наявність значної кількості монографічних досліджень до сьгодні поняття, обсяг і сутність поняття, принципи, правова природа зобов'язань відшкодування шкоди залишаються недостатньо дослідженими.

В зв'язку з цим пропонується удосконалення термінології у назві та змісті норм глави 82 ЦК України, шляхом заміни терміну «відшкодування шкоди» на термін «компенсація шкоди». Відповідно зобов'язання відшкодування шкоди пропонується іменувати «компенсаційні зобов'язання». Поняття зобов'язань відшкодування шкоди розглядається під різними кутами зору: і як правовий інститут, і як правовідносини.

Як правовий інститут, вони являють собою сукупність норм, які регулюють відносини, пов'язані з відшкодуванням шкоди, завданої

учасникам цивільних відносин.

Як правовідносини, вони можуть бути охарактеризовані у самому загальному вигляді як правовий зв'язок між суб'єктами цивільних відносин, що виникають у зв'язку з відшкодуванням шкоди. Правовий інститут відшкодування шкоди та правовідносини відшкодування шкоди нерозривно пов'язані між собою, оскільки наявність відповідних норм у цивільному законодавстві є нормативною підставою виникнення відповідних прав і обов'язків. Разом із тим, правовідносини з відшкодування шкоди є результатом реалізації норм цивільного законодавства про відшкодування шкоди.

Таким чином, інститут та правовідносини відшкодування шкоди, перебуваючи у діалектичному взаємозв'язку, у певному сенсі являють собою статику та динаміку регулювання відповідних цивільних відносин. При характеристиці зобов'язань відшкодування шкоди мають бути враховані обидва аспекти цього поняття, хоча при визначенні їх поняття більшу вагу має «нормативний» (інституціональний) елемент, а при з'ясуванні суб'єктного складу, змісту тощо - на перше місце виступає оцінка та характеристика зобов'язань відшкодування шкоди, як правовідносин.

Аналіз концепції цивільного законодавства України з питань відшкодування шкоди, дозволив дійти висновку, що сучасний концептуальний підхід до визначення сутності та властивостей зобов'язань відшкодування шкоди полягає в розумінні їх, зокрема, як правового інституту.

Відповідно до такого підходу зобов'язання відшкодування шкоди являють собою цивільно-правовий інститут зобов'язального права як впорядковані певним чином норми цивільного законодавства, що регулюють відносини, які виникають у зв'язку з передачею речей, наданням послуг, виконанням робіт тощо (або утриманням від певних дій у приватній сфері) між суб'єктами цивільних відносин.

Характеристика інституту зобов'язань відшкодування шкоди здійснюється шляхом визначення характерних властивостей зазначених зобов'язань, передбачених цивільним законодавством, із врахуванням методу правового регулювання цивільних відносин відшкодування шкоди. Детальний аналіз зазначеного методу дозволив спростувати досить поширену точку зору, відповідно до якої регулювання відшкодування шкоди, завданої порушенням договору, здійснюється на приватноправових засадах, тоді як недоговірні зобов'язання з відшкодування шкоди, навпаки, регулюються на засадах публічного права.

Підсумовуючи викладене, зроблено висновок, що особливостями регулювання відносин відшкодування шкоди є наявність у методі правового регулювання, який застосовується тут, правонаділяючого (уповноважувального) та імперативного елементів. І хоча метод правового регулювання є цивільно-правовим, але у зазначених відносинах превалює саме імперативний елемент, і тому метод знаходить прояв у відповідних нормах цивільного законодавства практично як публічно-правовий. Із урахуванням названих вище властивостей, зобов'язання відшкодування шкоди пропонується визначити як правовий інститут, наслідком реалізації норм якого є недоговірні правовідносини, що виникають внаслідок завдання шкоди, у яких, спираючись на імперативний припис норм цивільного законодавства, кредитор (потерпілий - особа, якій завдана шкода або особа, вказана у законі) має право вимагати від боржника (особи, яка завдала шкоду, або від суб'єкта, вказаного у законі) відшкодування завданої йому шкоди у повному обсязі.

Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонова, Н.О. Саніахметова. -К.: Істина. - 2018.- 776с.

Аналіз характерних властивостей зобов'язань відшкодування шкоди та правовідносин, що виникають при завданні шкоди у випадку порушення договірних тощо, зобов'язань, дозволяють достатньо чітко розмежувати зазначені правовідносини і зробити остаточний висновок, що вони мають лише зовнішні подібності, у той же час, відрізняючись низкою сутнісних ознак. Найголовнішою з таких визначальних відмінностей, безумовно, є недоговірний характер правовідносин відшкодування шкоди, які виникають на підставі норм глави 82 ЦК України.

Хоча в обох випадках йдеться про зобов'язання відшкодувати шкоду, характер зобов'язань принципово відрізняється. Так, у випадках виникнення обов'язку відшкодування шкоди, завданої невиконанням чи неналежним виконанням договірного або вже існуючого на інших підставах зобов'язання (наприклад, зобов'язання вчинити певні дії, яке ґрунтується на односторонньому правочині - заповідальному розпорядженні тощо), правовий зв'язок між учасниками цивільних відносин існував до порушення та існує на момент порушення. Сторони відповідних правовідносин вже поєднані конкретно визначеними юридичними правами та обов'язками, виступаючи один відносно іншого як кредитор та боржник у конкретному зобов'язанні. У зобов'язаннях відшкодування шкоди, які виникають на підставі норм глави 82 ЦК України, порушник (той, хто завдав шкоду) і потерпілий не зв'язані до моменту завдання шкоди конкретними цивільними правовідносинами.

Цивільне право України: Навчальний посібник / За заг. ред. І.А.Бірюкова, Ю.О.Заїки. - К.: Істина. - 2017. - 224 с.

По-друге, звертається увага на ту обставину, що, хоча і одні, й інші правовідносини за своєю сутністю є охоронними, але об'єкт охорони та динаміка їх є різними.

По-третє, хоча підставою виникнення цивільних прав та обов'язків у обох зазначених випадках є один і той самий юридичний факт - завдання майнової (матеріальної) та моральної шкоди іншій особі, однак з точки зору практики зміст цього поняття є неоднаковим.

Почетверте, хоча як наслідком порушення договору, яким завдана шкода, так і наслідком завдання шкоди за відсутності договору є виникнення юридичного обов'язку відшкодувати завдану шкоду, що є новим стосовно тих обов'язків, які існували у порушника (особи, яка завдала шкоду) раніше, але характер зазначених обов'язків є різним. У разі завдання шкоди порушенням договірною зобов'язання обов'язок її відшкодування є додатковим стосовно інших юридичних обов'язків, які існували у порушника (боржника) згідно з договором. При цьому відшкодування шкоди не звільняє боржника від уже існуючого у нього обов'язку виконати зобов'язання.

По-п'яте, стосовно подібності зазначених правовідносин тим, що як в одному, так і в іншому випадку за наявності вини порушника відшкодування завданої шкоди виступає як міра цивільно-правової відповідальності, зазначається, що форми, підстави (умови) такої відповідальності у цивільному законодавстві визначаються неоднаково.

Крім того, договірні зобов'язання та зобов'язання відшкодування шкоди відрізняються за суб'єктним складом. Якщо у договірних відносинах суб'єкти відомі відразу і після порушення договору склад їх не змінюється (за винятком відносин поруки), то у зобов'язаннях відшкодування шкоди суб'єкти визначаються тільки після завдання шкоди: особа, яка завдала шкоду, стає боржником, а потерпіла особа – кредитором.

Міловська Н. Особливості відшкодування моральної (немайнової) шкоди в зобов'язаннях зі страхування. Підприємництво, господарство і право. Цивільне право і процес. 2017. Вип. 3. С. 35–39.

Відшкодування шкоди - це юридичний механізм, який використовується для відновлення майнового та немайнового стану особи, що постраждала внаслідок неправомірних дій або бездіяльності іншої особи.

ІСНУЄ ДЕКІЛЬКА ВИДІВ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ

1. Підстава виникнення:

Договірні зобов'язання:
Шкода відшкодовується на підставі порушення договору однією зі сторін.

Деліктні зобов'язання:
Шкода відшкодовується на підставі заподіяння шкоди однією особою іншій.

2. Вина:

Договірні зобов'язання:
За загальним правилом, для відшкодування шкоди достатньо встановити факт порушення договору, незалежно від вини (ст. 614 ЦК України).

Деліктні зобов'язання:
Зазвичай необхідна вина (умисел або необережність) заподіювача шкоди (ст. 1166 ЦК України).

3. Розмір шкоди:

Договірні зобов'язання:
Сторони можуть заздалегідь визначити розмір відшкодування шкоди у договорі (неустойка).

Деліктні зобов'язання:
Розмір шкоди визначається судом з урахуванням реальних збитків та моральної шкоди.

4. Строки позовної давності:

Договірні зобов'язання:
Загальний строк позовної давності становить 3 роки (ст. 257 ЦК України).

Деліктні зобов'язання:
загальний строк позовної давності становить 1 рік (ст. 1172 ЦК України).

5. Додаткові способи захисту:

Договірні зобов'язання:
Сторона, яка порушила договір, може нести додаткову відповідальність, наприклад, у вигляді штрафу або пені.

Деліктні зобов'язання:
зазвичай додаткові способи захисту не застосовуються.

Важливо зазначити, що:

- ▶ Ці особливості не є вичерпними.
- ▶ У деяких випадках можуть застосовуватися спеціальні правила відшкодування шкоди, передбачені законом або договором.

Ось кілька прикладів договірних зобов'язань, де може виникнути питання про відшкодування шкоди:

- ▶ Договір купівлі-продажу: продавець може нести відповідальність за неналежну якість товару;
- ▶ Договір підряду: підрядник може нести відповідальність за прострочення виконання робіт;
- ▶ Договір перевезення: перевізник може нести відповідальність за втрату або пошкодження вантажу.

Зобов'язання з відшкодування шкоди належать до таких, що виникли як одні з перших у цивільному праві. Вони нерозривно пов'язані з ідеєю відповідальності за скоєне. ЦК України визначає, що правовими наслідками порушення договірних і деліктних зобов'язань є їх припинення внаслідок односторонньої відмови, якщо це передбачено договором чи законом, або розірвання договору; зміна умов зобов'язання; сплата неустойки; відшкодування збитків і моральної шкоди; звернення до суду з вимогою про відшкодування шкоди.

Відповідно до ст. 1166 ЦК України майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної чи юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Особа, яка завдала шкоди, звільняється від її відшкодування, якщо вона доведе, що шкоди завдано не з її вини. Шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я або смертю фізичної особи внаслідок непереборної сили, відшкодовується у випадках, установлених законом... Необхідно зазначити, що шкода, яка підлягає відшкодуванню, включає також і упущену вигоду, під якою розуміється вигода, яку можна було з вірогідністю очікувати в звичайних умовах обороту або в особливих обставинах, зокрема завдяки вжитим заходам і приготуванням. Слід погодитися з думкою І.В. Бурлаки, яка зазначає, що відшкодування шкоди може розглядатися принаймні у двох аспектах: по-перше, як спосіб захисту порушених цивільних прав та інтересів, по-друге – як міра цивільно-правової відповідальності. З іншого погляду цілком закономірним видається загальний принцип вини, згідно з яким на особу не може покладатися безеквівалентне майнове обтяження, якщо тільки особа не є винуватою в заподіяній шкоді. Необхідно підкреслити, що у вітчизняній літературі пропонувалися різні визначення поняття зобов'язань із відшкодування шкоди [3].

Так, Г.В. Єршоменко визначала їх як «такі цивільно-правові зобов'язання, в яких потерпіла сторона (кредитор) має право вимагати від боржника (заподіювача шкоди) повного відшкодування протиправно заподіяної шкоди шляхом надання відповідного майна в натурі або відшкодування збитків».

Схоже за сутністю, але дещо інше за формулюваннями визначення зобов'язань відшкодування шкоди було запропоноване С.Н. Приступою та С.Є. Сиротенко, котрі характеризували його як «зобов'язання, тобто правовідношення, яке виникає внаслідок протиправного завдання шкоди, у зв'язку з чим потерпіла сторона (кредитор) має право вимагати

від правопорушника, який завдав шкоди (боржника), виконання його обов'язку відшкодувати завдану шкоду».

С.Д. Русу зазначає, що «за зобов'язаннями з відшкодування шкоди особа, яка завдала шкоди неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної чи юридичної особи, а також майну фізичної або юридичної особи, зобов'язана її відшкодувати, а потерпілий має право на відшкодування завданої шкоди в повному обсязі».

Аналіз думок учених щодо визначення поняття зобов'язання з відшкодування шкоди дає можливість зробити висновок, що підставами виникнення зобов'язань із відшкодування шкоди є такі: наявність шкоди в потерпілого; протиправна поведінка заподіювача шкоди; причинний зв'язок між протиправною поведінкою та шкодою; наявність вини особи, яка завдала шкоди. ЦК України розрізняє майнову й моральну шкоди.

Майнова шкода завжди виявляється у вигляді збитків. Перший вид збитків називають реальними збитками, а другий – упущеною вигодою (неодержана заробітна плата, авторський гонорар тощо). Оскільки законом закріплюється принцип повного відшкодування збитків, необхідно виходити з того, що збитки підлягають відшкодуванню з урахуванням індексації грошових доходів громадян. Порядок проведення індексації грошових доходів населення затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 17 липня 2003 р.

Під моральною шкодою розуміють такі наслідки правопорушення, що не мають економічного змісту й вартісної форми. Моральна шкода полягає у фізичному болю та стражданнях, яких фізична особа зазнала через каліцтво чи інше ушкодження здоров'я; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку з протиправною поведінкою щодо неї самої, членів її сім'ї чи близьких родичів; у душевних стражданнях, яких фізична особа зазнала у зв'язку зі знищенням чи пошкодженням її майна; у приниженні честі, гідності, а також ділової репутації фізичної чи юридичної особи (ст. 23 ЦК України). Зазначена шкода відшкодовується незалежно від майнової шкоди, яка підлягає відшкодуванню, і не пов'язана з розміром цього відшкодування [3].

Частинами 1, 4, 5 ст. 23 ЦК України встановлено, що особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав; моральна шкода відшкодовується незалежно від майнової

шкоди, яка підлягає відшкодуванню, та не пов'язана з розміром цього відшкодування; моральна шкода відшкодовується одноразово, якщо інше не встановлено договором або законом.

У чинному законодавстві України відсутнє легальне визначення поняття моральної шкоди, проте відповідно до п. 3 Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди» від 31.03.1995 року під моральною шкодою потрібно розуміти втрати немайнового характеру внаслідок моральних чи фізичних страждань, або інших негативних явищ, заподіяних фізичній чи юридичній особі незаконними діями або бездіяльністю інших осіб [9].

У вітчизняній цивілістиці щодо тлумачення поняття моральної шкоди існує дві основні тенденції: одні вчені вважають, що моральна шкода – це фізичні й моральні страждання особи, права якої порушено, інші – що це не самі страждання, а зумовлені ними втрати немайнового характеру.

Відповідно до ст. 611 ЦК України, можна стверджувати, що відшкодування моральної (немайнової) шкоди в договірних правовідносинах може здійснюватися виключно у випадках, що прямо передбачені законом або укладеним договором [3].

Європейський суд з прав людини у своєму рішенні у справі «Новоселецький проти України» від 22 лютого 2005 року (п.п. 22, 76) висловив «особливе здивування» щодо відхилення національним судом позову про відшкодування моральної шкоди з посиланням на те, що «відшкодування моральної шкоди у житлово-правових спорах законом не передбачено», що визначає умови застосування ст. ст. 23, 1167 ЦК України та підтверджує визнання інституту відшкодування моральної шкоди як загального способу захисту, незалежно від передбачуваності цього права в спеціальних законах [10].

Згідно з ч. 3 ст. 23 ЦК України, розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних і душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, часу, що минув із моменту виникнення моральної шкоди, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення [3].

Європейський суд з прав людини вказує, що оцінка моральної шкоди по своєму характеру є складним процесом, за винятком випадків коли сума компенсації встановлена законом. Саме тому розмір

Відшкодування моральної шкоди має умовний характер, оскільки немає точних критеріїв майнового вираження душевного болю, спокою, честі, гідності особи, але у будь-якому випадку розмір відшкодування моральної шкоди повинен бути достатнім для задоволення потреб потерпілого й не повинен призводити до його збагачення.

Відшкодування моральної (немайнової) шкоди, за загальним правилом, здійснюється у формі одноразової виплати грошової суми в повному об'язі або передачі іншого майнового блага. Спосіб відшкодування може встановлюватися законом. За погодженням між сторонами або за рішенням суду моральна шкода може бути відшкодована й шляхом надання благ іншого майнового характеру: безкоштовних путівок до лікувально-оздоровчих закладів (санаторії, будинки відпочинку), у туристичну подорож, виконання послуг або робіт (ремонт житлового приміщення, перевезення, опублікування твору, автором якого є потерпілий, косметичні, медичні послуги тощо).

Порушення договору як підстава для виникнення права на відшкодування моральної шкоди може виявлятися як у невиконанні, так і в неналежному виконанні договірних зобов'язань. Наприклад, у разі розголошення банком відомостей, що становлять банківську таємницю, клієнт має право вимагати від банку відшкодування завданих збитків та моральної шкоди (ч. 2 ст. 1076 ЦК України).

ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОГО СУДУ

25 листопада 2019 року

№ 214/9480/14 (провадження № 61-30656св18)

Відповідно до Постанови Верховного Суду у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 25 листопада 2019 року у справі № 214/9480/14 (провадження № 61-30656св18) відбулося стягнення компенсації моральної шкоди за договором купівлі-продажу, адже відповідно до частини другої статті 22 Закону України «Про захист прав споживачів» при задоволенні вимог споживача суд одночасно вирішує питання щодо відшкодування моральної (немайнової) шкоди. У даному випадку суди встановили, що після демонстрації косметичних засобів 29 серпня

2014 року позивач та ТОВ «Краса плюс» уклали договір купівлі-продажу № 241 комплекту косметичної продукції під товарним знаком «Дешелі», але після використання косметики у позивача виникла алергічна реакція на шкірі. 12 вересня 2014 року після огляду дерматолога клініки «Медиком» їй встановлено діагноз «алергічна кропивниця на вечірній та денний крем для обличчя, гель для очей, маску для обличчя фірми «Дешелі», тому суд дійшов обґрунтованого висновку про наявність підстав для стягнення з відповідача на користь позивача відшкодування моральної шкоди у розмірі, що відповідає засадам розумності та справедливості, а також обставинам справи та наслідкам, що наступили для позивача, яка зазнала моральних страждань та втрат немайнового характеру [1].

Або ж, наприклад, Верховним Судом (**Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду від 05 лютого 2020 року у справі No 243/9071/18 (провадження No 61-13650св19)**) було стягнуто моральну шкоду за договором повітряного перевезення, дійшовши висновку, що ТОВ

«Авіакомпанія Скайап» було скасовано рейс KUP 5410 від 17 червня 2018 року, чим завдано душевні страждання позивачам, оскільки останні не здійснили виліт у запланований час та вимушені були чекати іншого рейсу тривалий час, суд першої інстанції обґрунтовано стягнув на користь позивачів моральну шкоду у розмірі 2 000 грн кожному, при цьому, врахувавши принципи законності, об'єктивності, розумності та справедливості. Проте постає проблема застосування інституту відшкодування моральної шкоди за порушення цивільно-правового договору, якщо умовами договору право на компенсацію моральної шкоди не передбачено та відсутні такі вказівки у нормах ЦК України чи інших законів, що регулюють відповідний вид договору. Так, Європейський суд з прав людини у § 45 по справі VOLOVIK v. UKRAINE від 06 грудня 2007 року No 15123/03, зауважує, що національні суди мають вибирати способи такого тлумачення, які зазвичай можуть включати акти законодавства, відповідну практику, наукові дослідження тощо [12].

Раніше у судовій практиці Верховного Суду України та Великої палати Верховного Суду було сформовано підхід про те, що моральна шкода за порушення договору не може бути компенсована, якщо це прямо не передбачено законом або тим чи іншим договором. Зокрема у **постанові Верховного Суду України від 06 червня 2012 року у справі No 6-49цс12 зроблено**

висновок, що «разом з тим суди дійшли обґрунтованого висновку про відмову в задоволенні позову в частині моральної шкоди, оскільки ні договором страхування, ні законом таке відшкодування не передбачено. Зазначений висновок ґрунтується на вимогах статті 611 ЦК України, відповідно до якої відшкодування моральної шкоди в разі не виконання зобов'язання допускається, якщо такі наслідки передбачені законом або договором». Проте очевидним є той факт, що різний підхід до стягнення збитків та компенсації моральної шкоди і відповідно різні умови для застосування статей ЦК України (зокрема, 22 і 23), не може розглядатися в контексті динамічного розвитку судової практики і забезпечити розумну передбачуваність судових рішень, адже неоднакове тлумачення законодавства може призвести до проблем у правозастосовній практиці.

Таким чином, колегія суддів у Постанові від 01 вересня 2020 року у справі No 216/3521/16-ц (провадження No 14-714цс19) вказала, що компенсація моральної шкоди за порушення цивільно-правового договору може бути стягнута на підставі статті 23 ЦК України навіть у тих випадках, коли умовами договору право на компенсацію моральної шкоди не передбачено та не містять таких вказівок норми ЦК України чи іншого закону, що регулюють відповідний вид договору, саме тому у зв'язку з цим, колегія суддів відступила від висновку щодо застосування норми права у подібних правовідносинах, викладених в раніше ухвалених рішеннях Верховного Суду України (постанова Верховного Суду України від 06 червня 2012 року у справі No 6-49цс12, постанова Верховного Суду України від 24 лютого 2016 року у справі No 6-1790цс15) та Великої Палати Верховного Суду (постанова Великої Палати Верховного Суду 20 березня 2019 року у справі No 761/26293/16-ц (провадження No 14-64цс19).

Відповідно до доктрини, договір між пацієнтом і лікарем, за яким лікар зобов'язується виконати певне лікування або досягти раніше заданого результату, слід визнавати такими, що не мають позовної сили. Однак, мається певна кількість судових рішень за позовами, пов'язаними з неналежним виконанням лікарями своїх зобов'язань за договором з пацієнтами, неважко побачити, що суди сприймають вимоги позивачів як такі, що впливають з необережного заподіяння шкоди, а не з порушення умов договору, а тому, зрозумілим є скептицизм відносно застосування договірної теорії в таких судових справах. Враховуючи неточність медицини і різниці в фізичному і психічному стані окремих пацієнтів, лікарі лише в певних випадках можуть добросовісно обіцяти визначений результат.

Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року No 4 в редакції від 27 лютого 2009 р.

Інша справа, коли думка, висловлена лікарем, має оптимістичний відтінок - це само по собі може мати позитивний лікувальний результат. Проте, пацієнтам властиво трансформувати у власній свідомості таке висловлювання думки в тверду обіцянку. Відмічається, що в разі, якщо б суди підтримували позови, засновані на неналежному виконанні договірних зобов'язань, лікарі б не наважувалися використовувати багато з методів лікування. З іншого боку, якщо повністю виключити можливість подання таких позовів, залишивши в якості єдиної можливої підстави недобросовісну лікарську практику, пацієнти залишилися б беззахисними перед шахраями, що похитнуло б віру в медицину та медичну професію. Тому судова практика вибирає проміжну позицію, дозволяючи позови з порушення договору, не вимагаючи переконливих доказів його укладення. Якщо припустити можливість подання позову з порушення договору, то постає і інша проблема - визначення розміру завданої шкоди в разі, якщо встановлена наявність підстав відповідальності.

Судова практика застосовує принциповий підхід: зобов'язання лікаря слід розглядати як звичайну комерційну пропозицію (оферту) і, відповідно, позивач має право на звичайне відшкодування в разі порушення договору - компенсаторне відшкодування. В такому випадку біль і страждання від операції не підлягають відшкодуванню, оскільки вони були б перенесені і в тому випадку, якщо операція була б проведена з успіхом; такий наслідок не має причинного зв'язку з порушенням договору. Проте, якщо позивач у зв'язку з операцією переніс страждань більше, ніж у випадку, якщо б вона була виконана у відповідності із зобов'язаннями лікаря, він повинен отримати компенсацію за цю різницю.

В певній кількості судових рішень сформульована чітка позиція, що біль і страждання не компенсуються в позовах з порушення договору, іноді відповідач базує на цьому своє заперечення проти позову. Дійсно, якщо б покупець товару подавав позов до продавця в зв'язку з неналежним виконанням договору купівлі-продажу, вимагаючи відшкодувати йому завдане розчарування, така б вимога не була б підтримана судом; достовірно, він вказав би на те, що таку моральну (немайнову) шкоду неможливо діагностувати в якості вірогідних наслідків невиконання комерційного контракту. Проте не існує загального правила, яке забороняє відшкодування моральної (немайнової) шкоди в разі порушення договору. Все залежить від суті договору, а коли предметом договору є проведення операції, в залежності від конкретних обставин, можливе відшкодування як моральної (немайнової), так і шкоди, завданої здоров'ю потерпілого. Як видно з зазначеного, в американському праві спір зводився до питання можливості відшкодування моральної (немайнової) шкоди, завданої неналежним виконанням договірних зобов'язань і, в результаті, був принципово розв'язаний на її користь окремих видів договорів, пов'язаних з особою клієнта, і до яких, безумовно, відноситься і договір типу "лікар - пацієнт". Варто звернути увагу на те, що тверду обіцянку про позитивний результат операції суд розглядає як доказ укладення договору. Договір не був би визнаним укладеним, якщо б в висловлювання про позитивний результат операції суд розцінив як оптимістичну думку лікаря, що в ряді випадків потягло б зниження розміру відшкодування завданої моральної (немайнової) шкоди або відмову.

Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01 вересня 2020 року у справі No 216/3521/16-ц (провадження No 14-714ц/19).

Оскільки, позови, пов'язані з вимогою відшкодування за невдале лікування, дуже поширені в США, то це підвищує ступінь обережності

лікарів при виборі методу лікування, оптимального способу проведення операції тощо.

До певних випадків не застосовуються обмеження по відшкодуванню, що випливають із складу підстав відповідальності за необережне заподіяння шкоди. Це стосується помилкових повідомлень про смерть, неправильного з'єднання при здійсненні телефонного та телеграфного зв'язку, затримок доставки пасажирів транспортними організаціями. При порушенні ж інших видів контрактів, навіть якщо воно "призводить до стану збідніння або банкрутства, ..., якщо контракт не припускав цього в якості найбільш вірогідного результату, відшкодування не дозволяється".

Таким чином, окресливши загальне коло випадків можливого застосування норм відшкодування моральної (немайнової) шкоди при порушенні контрактів, законодавство США надало можливість судам вирішувати його в кожному окремому випадку. На нашу думку, це посилює роль суду і дає можливість врахувати як характер завданих потерпілому фізичних і душевних страждань (з урахуванням фактичних обставин та інших негативних наслідків), так і ступінь вини особи, яка заподіяла шкоду (звичайно з урахуванням вимог розумності і справедливості).

Розглядаючи різні теоретичні і практичні підходи до проблеми відшкодування моральної (немайнової) шкоди в договірних відносинах, не можна не звернути увагу на своєрідність розв'язання проблеми в країнах романо-германської системи права. Зазначається, що французьке право проявляло в минулому відому нерішучість у використанні інституту моральної (немайнової) шкоди для договірної відповідальності. В сучасних умовах, хоча можливість відшкодування оскаржується окремими юристами, в судовій практиці, випадки присудження моральної (немайнової) шкоди вже не такі рідкі. Рішення за такими справами обґрунтовується судами тим, що Цивільний кодекс Франції не обмежує вимоги про відшкодування збитків в договірних відносинах тільки матеріальною шкодою. Підставою є стаття 1149 Цивільного кодексу Франції, яка встановлює загальне правило про відшкодування завданої шкоди. Крім того, вважається, що немає ніяких підстав розв'язувати проблему відшкодування моральної (немайнової) шкоди в залежності від того, відноситься ця вимога до порушення договору, чи до правопорушення (делікту).

Відповідачами за такими справами переважно були особи або фірми, що надавали послуги або реалізовували товари споживачам. Порушення договору, предметом якого було надання послуг або товарів, приводило також до того, що ця подія спричиняла споживачу душевні страждання, переживання, що й становило підставою висуненням вимог про відшкодування моральної (немайнової) шкоди.

Аналогічний підхід існує і у законодавстві Швейцарії, де можливість відшкодування моральної (немайнової) шкоди передбачена в принципі для деліктних зобов'язань. В той же час фахівці відмічають, що положення абз.3 статті 99 Швейцарського Зобов'язального Закону дозволяють поширити можливість відшкодування моральної (немайнової) шкоди і на договірні зобов'язання.

Окремий підхід з приводу відшкодування моральної (немайнової) шкоди існує в праві ФРН. Загальним положенням №253 Німецького цивільного уложення встановлюється, що відшкодування моральної (немайнової) шкоди можливе тільки у випадках, прямо передбачених законом. Право на грошове відшкодування моральної (немайнової) шкоди закріплено в №847 Німецького цивільного уложення тільки для деліктних зобов'язань і не застосовується до випадків порушення договірних зобов'язань, якщо при цьому не відбувається одночасно порушення абсолютних прав, передбачених цією статтею. Як видно, право ФРН в цьому питанні займає найбільш обережну позицію. Широко допускаючи конкуренцію позовів, суди ФРН керуються правилом, відповідно до якого моральна (немайнова) шкода за порушення договірної зобов'язання може бути відшкодована лише в тому випадку, якщо у потерпілого є підстави одночасно і для деліктного позову. Якщо шкода нанесена при обставинах, які дають підстави як для деліктної, так і для договірної відповідальності, на підставі №847 Німецького цивільного уложення, може бути винесене рішення про відшкодування моральної (немайнової) шкоди. Таким чином, ставлячи можливість відшкодування моральної (немайнової) шкоди у залежність від порушення абсолютних прав, право ФРН значно звужує рамки застосування інституту моральної (немайнової) шкоди при порушенні договірних зобов'язань, зокрема у порівнянні з французьким правом.

Практика Верховного Суду у справах про компенсацію моральної шкоди від 18 грудня 2020 р. Ст. 44.

Законодавство України, що знаходиться на етапі розвитку, вибирає можливості кількох розглянутих нами підходів. Воно виходить з загального принципу: відшкодування моральної (немайнової) шкоди можливо за зобов'язаннями, що виникають внаслідок заподіяння шкоди. В доктрині відмічається, що "порушення особистих і майнових прав може спричинити виникнення у потерпілої особи моральної (немайнової) шкоди. Право на відшкодування моральної шкоди, завданої порушенням договірних зобов'язань, виникає лише у випадках, передбачених законом або договором . Що стосується права на відшкодування моральної (немайнової) шкоди за договором, то воно безпосередньо передбачається у декількох випадках, перелік яких, на нашу думку, ще остаточно не сформований. Він поки що невеликий, і випадки, коли відшкодування можливе, зводяться до наступного: коли це передбачено умовами укладеного сторонами трудового контракту, при порушенні замовником

договору про виконання наукової і науково-технічної експертизи², в разі неналежне виконання операторами зв'язку своїх зобов'язань перед споживачами послуг зв'язку, у разі невиконання або неналежного виконання умов договору (контракту) при наданні туристичних послуг; при заподіянні моральної шкоди товарами неналежної якості, придбаними у роздрібній торгівельній мережі тощо.

«Stankov v. Bulgaria»: Рішення Європейського суду з прав людини No 25820/07 від 12 липня 2007 року.

Як видно, це дещо нагадує аналогічну ситуацію в праві США, а саме в тому, що випадки, за якими закон дозволяє відшкодування моральної (немайнової) шкоди зводяться поки що до договорів, за якими одна з сторін повинна надати особисті послуги, пов'язані з добробутом іншої сторони, і ненадання або неналежне виконання умов таких договорів спричиняє фізичні чи моральні страждання.

Проект Цивільного кодексу України 1996 року прямо передбачає право особи на відшкодування моральної (немайнової) шкоди за договором. На нашу думку, це зовсім інший підхід до захисту прав сторін в договірних відносинах, що вказує на якісно новий рівень розвитку інституту моральної (немайнової) шкоди в законодавстві України. В той же час слід зазначити, що в Україні відшкодування моральної (немайнової) шкоди за договором буде можливе виключно за допомогою спеціальних норм законодавства, що детальніше врегулюють відносини між сторонами, а посилання в Проекті на "випадки, передбачені законом" надасть для цього підстави.

«Volovik v. Ukraine»: Рішення Європейського суду з прав людини No 15123/03 від 06 грудня 2007 р. // База даних «Законодавство України».

Підсумовуючи, можна зазначити, що розглянуті аспекти відшкодування моральної (немайнової) шкоди за договором показують велику схожість виникаючих при застосуванні цього інституту проблем. Перш за все, звертає на себе увагу відсутність детального законодавчого регулювання інституту відшкодування моральної (немайнової) шкоди не тільки в країнах англо-американської системи права, де це визначається особливостями самої правової системи цих держав, але й у країнах романо-германської правової системи.

В той же час слід зазначити, що велику роль в розвитку і вдосконаленні цього правового інституту відіграють судова практика та доктринальні тлумачення. Відшкодування моральної (немайнової) шкоди на підставі порушення договірних зобов'язань застосовується судами як засіб правового захисту порушених в основному особистих немайнових прав і благ. До цього слід додати, що перелік благ, які захищаються шляхом відшкодування моральної (немайнової) шкоди, має постійну тенденцію до зростання шляхом судового тлумачення. Не важко й помітити, що питання

припустимості відшкодування моральної (немайнової) шкоди, спричиненої неналежним виконанням договірних зобов'язань, було принципово розв'язано на користь окремих видів договорів і, що цей перелік постійно зростає.

Здається, що ще певний час питання відшкодування моральної (немайнової) шкоди при порушенні договору буде залежати і від потерпілої сторони, оскільки на практиці досить важко встановити - пов'язана та чи інша протиправна дія з виконанням договору чи ні. У зв'язку з суттєвою різницею в правовому регулюванні договірної і деліктної відповідальності (умовами виникнення, доказами вини, строків позовної давності, можливістю спадкування відшкодування шкоди тощо) важливе значення для потерпілого має можливість самому визначити підстави свого позову (з договору або делікту).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. За якими підставами виникають зобов'язання?
2. Що слід розуміти під виконанням зобов'язань?
3. Що називається предметом виконання?
4. Які риси властиві солідарному зобов'язанню?
5. Що називається регресним зобов'язанням?
6. Дайте визначення способів забезпечення виконання зобов'язань?
7. Що таке неустойка і які її види?
8. Чим вони відрізняються од на від другої?
9. Як визначається завдаток і чим він відрізняється від авансу?
10. Що називається порукою?
11. В чому полягає забезпечувальний механізм поруки?
12. Визначте особливості гарантії, чим гарантія відрізняється від поруки?
13. Що таке застава?

РОЗДІЛ 3

ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ В НЕДОГОВІРНИХ ЗОБОВ'ЯЗАННЯХ

Відшкодування шкоди в недоговірних зобов'язаннях є актуальною проблемою сучасного права, оскільки такі відносини виникають у різних сферах життєдіяльності суб'єктів правовідносин. Питання відшкодування шкоди в цих випадках має свої особливості порівняно з випадками порушення договірних зобов'язань. Воно ґрунтується на принципах справедливості, збалансованості і ефективності правового регулювання, а також на забезпеченні компенсації завданої шкоди внаслідок правопорушення або іншої бездіяльності, навіть якщо винний суб'єкт не був укладений в договорі з потерпілим.

Шкода в цивільному праві України - це негативні наслідки, які виникають у майновій або немайновій сфері особи внаслідок порушення її цивільних прав. Шкода може бути завдана:

► **Майну:**

знищення або пошкодження речі, втрата майна, неможливість використовувати майно за цільовим призначенням тощо.

► **Особі:**

фізична шкода (каліцтво, тілесні ушкодження), моральна шкода (душевні страждання).

Збитки - це частина шкоди, яка виражається у майнових втратах особи. Збитки включають:

► **Реальні збитки:**

втрати, яких особа зазнала у зв'язку зі знищенням або пошкодженням речі, а також витрати, які особа зробила або мусить зробити для відновлення свого порушеного права.

► **Упущену вигоду:**

доходи, які особа могла б реально одержати за звичайних обставин, якби її право не було порушене.

ВАЖЛИВО:

- ▶ Шкода може бути завдана як правомірними, так і неправомірними діями.
- ▶ Збитки завжди є наслідком неправомірних дій.
- ▶ Шкода може бути відшкодована в повному обсязі або частково.
- ▶ Збитки відшкодовуються у повному обсязі, за винятком випадків, передбачених законом.

Недоговірні зобов'язання виникають при відсутності укладеного між сторонами договору, відповідно до певних юридичних фактів. Такі зобов'язання можуть походити як із неправомірних дій (наприклад, заподіяння шкоди), так і з правомірних (наприклад, публічна обіцянка винагороди).

Правове регулювання недоговірних зобов'язань встановлено у підрозділі 2 розділу 3 Цивільного кодексу України.

Основна відмінність недоговірних зобов'язань від договірних полягає у наступному:

- ▶ Договірні зобов'язання виникають у разі укладення цивільно-правового договору, в той час як недоговірні можуть виникати між суб'єктами, що не перебували у договірних відносинах.
- ▶ Договірні зобов'язання завжди існують між сторонами договору, в той час як недоговірні стають новим юридичним обов'язком. У випадку деліктних зобов'язань, таких як заподіяння шкоди, обов'язок виникає на правопорушнику, а не на постраждалому.
- ▶ Договірні зобов'язання є відносними, в той час як недоговірні виникають з порушення абсолютних прав.
- ▶ Договірні зобов'язання регулюються як імперативними, так і диспозитивними нормами, у той час як недоговірні регулюються переважно імперативними нормами.

► У разі порушення договірного зобов'язання можлива відповідальність у формі відшкодування збитків або сплати неустойки. У випадку недоговірного зобов'язання відповідальність передбачається лише у формі відшкодування збитків.

► У договірних зобов'язаннях на розмір відповідальності впливає вина кредитора, а для зобов'язань із відшкодування шкоди має значення лише умисел і груба необережність потерпілого, а також матеріальний стан заподіювача шкоди – фізичної особи.

Цивільний кодекс України визначає декілька типів недоговірних зобов'язань:

- Зобов'язання від публічної обіцянки винагороди.
- Зобов'язання вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення.
- Зобов'язання рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи.
- Зобов'язання створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи.
- Зобов'язання відшкодування шкоди.
- Зобов'язання набуття, збереження майна без достатньої правової підстави.

Капліна Г.А., Елларян А. С. Договірна та недоговірна (деліктна) відповідальність: порівняльно-правовий аналіз. Актуальні проблеми права: теорія і практика. №30. 2015. С.256-262.

Згідно зі статтею 1166 Цивільного кодексу, майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Ця особа може бути звільнена від відшкодування шкоди, якщо доведе, що шкода була завдана без її вини.

Загальні умови відповідальності за завдану шкоду включають:

- Наявність шкоди, яку повинен довести потерпілий.

- ▶ Протиправність дій, яка означає, що шкода повинна бути завдана незаконними діями. Проте є винятки, коли шкода завдана у стані крайньої необхідності.
- ▶ Причинний зв'язок між діями, що завдали шкоду, та самою шкодою.
- ▶ Вина того, хто завдав шкоду, що може бути встановлена за презумпцією вини.

Стаття 1167 Цивільного кодексу України встановлює загальні підстави відповідальності за завдану моральну шкоду. Вона відшкодовується незалежно від майнової шкоди і не пов'язана з розміром цього відшкодування.

Відшкодування потерпілому внаслідок кримінального правопорушення за рахунок Державного бюджету України регулюється ст. 1177 ЦК України. Також, ст. 1207 ЦК України передбачає, що у випадку каліцтва, інших ушкоджень здоров'я або смерті, які настали внаслідок кримінального правопорушення, відшкодування може здійснювати держава, якщо винний не встановлений або є неплатоспроможним. Однак це можливо лише за умови, що такий порядок врегульований законом. У випадках, коли спеціальний порядок відшкодування не встановлено, суди можуть відмовити у відшкодуванні, пояснюючи, що відшкодування не може здійснюватися на підставі загальних правил.

Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-IV#Text> (дата звернення 25.03.2024 р.)

Наприклад, ЗУ «Про боротьбу з тероризмом» встановлює порядок виплати відшкодування жертвам тероризму з державного бюджету. Також, ЗУ «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» закріплює порядок відшкодування з держбюджету.

Війна в Україні розширила сферу застосування норм про відшкодування шкоди в недоговірних зобов'язаннях. Наприклад, власники майна, що пошкоджено внаслідок обстрілів, можуть отримати відшкодування від держави або від осіб, які завдали шкоди. Це створює нові можливості для постраждалих у відновленні своїх прав та відшкодуванні завданої їм шкоди.

Також, особи, які постраждали внаслідок терористичних актів, мають право на відшкодування шкоди від держави або від осіб, які завдали шкоди. Це сприяє підтримці жертв тероризму та їхньому поверненню до нормального життя.

Війна в Україні стала важливим випробуванням для правової системи країни, примушуючи її адаптуватися до нових реалій і розширювати сферу застосування норм про відшкодування шкоди в недоговірних зобов'язаннях.

Згідно зі статтею 1166 Цивільного кодексу України, шкода, завдана неправомірними діями, повинна бути відшкодована в повному обсязі особою, яка її завдала. На жаль, законодавство не передбачає конкретного порядку відшкодування збитків потерпілим внаслідок російської агресії проти України. Проте це не виключає можливості розробки такого порядку. Наприклад, законопроект №7198 передбачає, що потерпілі можуть отримати компенсацію з державного бюджету, якщо укладуть договір про відступлення права вимоги до Російської Федерації (так звана регресна модель).

Проте реалізація цієї моделі може бути ускладнена фінансовими обмеженнями та складною економічною ситуацією в Україні. Міжнародна практика також показує, що надмірний тиск на економіку держави у зв'язку з відшкодуванням воєнних збитків уникається. Наприклад, при відшкодуванні Іраком розмір спецмита на експорт нафти коригувався з урахуванням потреб обслуговування зовнішнього боргу та потреб іракської економіки.

Можливо, Україна зможе встановити обмежену виплату (яка не виключатиме подальшу компенсацію) або обмежити відшкодування лише окремим видам злочинів або категоріям потерпілих (наприклад, діти, люди з інвалідністю). Однак реалізація права на відшкодування воєнних збитків потерпілим від російської агресії зіштовхується на практичні складнощі, такі як визначення відповідальних суб'єктів, документування доказів шкоди, встановлення причинно-наслідкового зв'язку тощо. Серед цих викликів особливо важливо визначення причинно-наслідкового зв'язку для доведення збитків економіці.

Однією з проблем може стати тривалість судового розгляду справ про відшкодування збитків. У зв'язку з навантаженістю судів через бойові дії та їх евакуацію з зони бойових дій, такий розгляд у деяких випадках може тривати роками. Одним зі способів вирішення цієї проблеми може бути вдосконалення процесуального законодавства та зміни в системі судоустрою.

Іншим способом може бути розширення практики колективних позовів. Цей інструмент передбачений у законодавстві, але фактично не використовується. Об'єднання позовів багатьох осіб у рамках одного провадження може допомогти скоротити строки розгляду справ та ефективніше відновити порушені права. Міжнародні експерти також наголошують на необхідності розвитку практики колективних позовів в Україні.

Також процедури відшкодування збитків містяться в Кодексі цивільного захисту України, який передбачає можливість грошової компенсації за втрачене житло внаслідок надзвичайної події з державного бюджету. Наприклад, у вересні 2020 року Кабінет Міністрів України розширив ці гарантії на осіб, які втратили житло внаслідок російської агресії після 2014 року, визначивши ці події як «надзвичайну ситуацію воєнного характеру».

Загальна проблема недосконалості законодавства в частині відшкодування воєнних збитків загострилася на тлі наслідків російської агресії. Тому потрібні зміни та доповнення у законодавстві. Проект закону про захист права власності та інших речових прав осіб, постраждалих від збройної агресії, передбачає гарантії постраждалим особам на відшкодування збитків та передбачає реституцію та компенсацію, а також створення Державного реєстру знищеного, пошкодженого та втраченого майна. Цей законопроект пройшов експертну роботу і був включений до порядку денного Верховної Ради, але його введення було відкладено через вторгнення РФ.

Про практику розгляду цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди:
Постанова Верховного Суду України від 27.03.1992 р. № 6.

Нові законодавчі ініціативи з'явилися досить швидко після початку агресії. Наприклад, 24 березня 2022 року було зареєстровано законопроект №7198 «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених військовою агресією Російської Федерації». Хоча цей законопроект було прийнято за основу 01 квітня 2022 року, подальший розгляд на рівні парламенту не відбувався аж до лютого 2023 року, коли його було знову включено до порядку денного Верховної Ради.

Обговорення цього законопроекту стало важливим кроком у правовому регулюванні відшкодування воєнних збитків, навіть якщо його обмеження полягало в компенсації збитків, заподіяних житловому фонду. У законопроекті пропонується визначити, хто має право на компенсацію та порядок її отримання; строки, форми і порядок звернення для отримання компенсації та її виплати; методику визначення розміру компенсації та джерела фінансування.

Проте у законопроекті №7198 виявлено кілька недоліків, зокрема:

- ▶ обмежений перелік осіб, які можуть претендувати на відшкодування, що є дискримінаційною умовою;
- ▶ недостатня обґрунтованість методики обрахунку розміру компенсації;
- ▶ недостатній строк подання звернення для отримання компенсації.

Ці пропозиції потребують додаткового вдосконалення для забезпечення більшої рівності та справедливості у процесі відшкодування збитків.

Законопроект №7385, зареєстрований 17 травня 2022 року, стосується відшкодування шкоди, завданої потерпілим внаслідок збройної агресії Російської Федерації. Цей законопроект має більший охоплення, ніж проєкт №7198, оскільки він передбачає можливість відшкодування як фізичним, так і юридичним особам обох видів шкоди – як моральної, так і матеріальної. Також передбачає створення окремого інституційного механізму, який займався б Фондом відшкодування та Державним реєстром.

Однак у цьому законопроекті виявлено недоліки, зокрема:

- ▶ необхідність розробки методик оцінки заподіяної шкоди та визначення розміру компенсації;
- ▶ неясність про орган, що має здійснювати оцінку майнової шкоди.

Фонд, який пропонується створити, може нести корупційні та репутаційні ризики, оскільки більше нагадує державне підприємство, ніж механізм відшкодування.

Ці законодавчі ініціативи свідчать про усвідомлення проблеми воєнних відшкодувань на рівні парламенту і уряду. Однак деякі пропозиції у цих проєктах потребують додаткової роботи для забезпечення більшої рівності та справедливості у процесі відшкодування збитків.

У постанові Конституційного Суду України від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19 вказується на можливість суду України ігнорувати імунітет Російської Федерації та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі внаслідок збройної агресії РФ, за позовом, поданим до цієї іноземної країни.

Міжнародне право передбачає підстави для обмеження судового імунітету іноземної держави через завдання фізичної шкоди особі або збитків майну, відомих як «деліктний виняток» (англ. «tort exception»).

Для застосування «деліктного винятку» потрібні такі умови:

- ▶ принцип територіальності;
- ▶ присутність автора дії на території держави суду в момент вчинення дії;
- ▶ дія може бути привласнена державі;
- ▶ відповідальність передбачена законодавством держави суду;
- ▶ завдання смерті, фізичної шкоди особі або збитків майну;
- ▶ причинно-наслідковий зв'язок між діями і завданням шкоди.

Борисова Ю.Є. Підстави виникнення деліктних зобов'язань у цивільному праві України та США. Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство. 2019. Т. 24. Вип. І(34). С.193-200.

Верховний Суд врахував такі обставини при вирішенні питання про застосування судового імунітету РФ у справі, де громадяни України стали жертвами дій РФ, порушуючи принципи Статуту ООН та суверенітет України. Він вважає, що в таких випадках суд України може розглядати справи з відшкодування шкоди, вирішуючи їх за принципом «генерального делікту».

У рішенні Конституційного Суду України від 18 травня 2022 року у справах № 428/11673/19 та № 760/17232/20-ц зазначено, що судовий імунітет Російської Федерації не може бути застосований у випадках, коли це суперечить звичайному міжнародному праву, як це визначено у Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004 року). Підтримання імунітету РФ не сумісно з міжнародно-правовими зобов'язаннями України у сфері боротьби з тероризмом. Судовий імунітет РФ не може бути застосований у зв'язку з порушенням РФ державного суверенітету України, оскільки вчинення актів збройної агресії іноземною державою не є реалізацією її суверенних прав, а свідчить про порушення зобов'язання поважати суверенітет та територіальну цілісність іншої держави, що закріплено у Статуті ООН.

Підтримання юрисдикційного імунітету РФ позбавить позивача можливості ефективно захистити свої права у суді, що суперечить положенням статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Для позивачів звернення до українського суду є єдиним розумним

засобом захисту їх прав, і відмова від цього засобу означала б позбавлення їх права на захист взагалі.

Права позивачів на належне та ефективне відшкодування збитків повинні бути захищені, і судовий імунітет не повинен бути перешкодою для такого відшкодування у виняткових обставинах, коли інші механізми відшкодування недоступні.

У рішенні Верховного Суду України від 12 травня 2022 року у справах № 635/6172/17 вказано, що країна-агресор не може скористатися імунітетом для ухилення від відповідальності за заподіяні збитки майну позивача (пункт 49). Якщо позивач вважає, що його матір загинула через дії Російської Федерації, то Україна не може бути за це відповідальною. Розглядаючи справу, де відповідачем визначено РФ, суд України може ігнорувати імунітет цієї країни та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі внаслідок збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни.

У зв'язку з повним вторгненням РФ на територію України 24 лютого 2022 року Україна припинила дипломатичні відносини з Росією, що у свою чергу унеможливило направлення різних запитів та листів до посольства Російської Федерації в Україні у зв'язку з припиненням його роботи на території України. До таких висновків щодо припинення дипломатичних відносин між Україною і Російською Федерацією дійшов Верховний Суд у постанові від 14 квітня 2022 року у справі № 308/9708/19, а також Велика Палата Верховного Суду у постанові від 12 травня 2022 року у справі № 635/6172/17 (пункт 58).

Верховний Суд використовував встановлений Європейським Судом з прав людини трискладовий тест щодо можливості держави втручатися у права, гарантовані Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема в контексті відповідності такого втручання законній меті. ЄСПЛ визнавав, що «надання імунітету державі в цивільному судочинстві має переслідувати законну мету дотримання міжнародного права для сприяння ввічливості та добрих відносин між державами через повагу до суверенітету іншої держави».

Підстави для цього:

- ▶ Звичаєве міжнародне право, кодифіковане в Конвенції ООН про юрисдикційні імунітети держав та їх власності (2004).
- ▶ Порушення РФ державного суверенітету України.

- ▶ Несумісність підтримання імунітету РФ з міжнародно-правовими зобов'язаннями України в сфері боротьби з тероризмом.
- ▶ Позбавлення позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав.
- ▶ Необхідність належного та ефективного відшкодування збитків, завданих збройною агресією РФ.
- ▶ Розірвання дипломатичних відносин між Україною та РФ, що унеможливує направлення запитів до посольства РФ.

Важливі моменти:

- ▶ Суд України може розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої РФ, навіть якщо позивач не є громадянином України.
- ▶ Україна розірвала дипломатичні відносини з РФ, тому направляти запити до посольства РФ не потрібно.
- ▶ Суд використовує трискладовий тест ЄСПЛ для визначення законності втручання держави у права людини.

Отже, українські суди мають право розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої збройною агресією РФ. Це важливий крок на шляху до забезпечення справедливості для постраждалих від війни.

Також варто звернути увагу на Моральні аспекти відшкодування шкоди у недоговірних зобов'язаннях.

Стаття 1168 Цивільного кодексу України визначає, що у разі завдання шкоди, пов'язаної з каліцтвом, іншим ушкодженням здоров'я, смертю потерпілого або моральними стражданнями, відшкодування відбувається у повному обсязі. Ця норма ставить перед собою мету відшкодування всіх негативних наслідків, які виникли внаслідок подій, що сталися. Відшкодування моральної шкоди у недоговірних зобов'язаннях забезпечує компенсацію за страждання, які можуть бути важко виміряти у грошовому еквіваленті, але які все ж варто враховувати у процесі визначення справедливого відшкодування.

Зазначена стаття визнає, що моральна шкода може бути такою ж важливою, як і фізична. Вона може виникати з різних обставин, наприклад, з причини порушення особистих прав або через психологічний тиск. Таке відшкодування ставиться на один рівень з компенсацією фізичної шкоди, оскільки обидва види шкоди можуть маться серйозний вплив на життя постраждалих.

Відшкодування моральної шкоди у недоговірних зобов'язаннях є важливим аспектом правової системи, який сприяє захисту прав та інтересів громадян. Це дозволяє постраждалим отримати компенсацію за страждання, які вони зазнали через неправомірні дії інших осіб, та сприяє підтримці справедливості та рівності перед законом.

Відшкодування моральної шкоди в недоговірних зобов'язаннях не лише має за мету компенсувати страждання потерпілого, але й виконує важливу виховну функцію. Це зобов'язання є своєрідним сигналом для правопорушника і інших учасників суспільних відносин про недопустимість порушень, що може відлякувати від подібних дій у майбутньому. Таким чином, відшкодування моральної шкоди сприяє формуванню правової культури та відповідальності громадян перед суспільством.

Подвірна О. Проблемні питання визначення поняття та класифікації недоговірних зобов'язань у цивільному праві. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/1945/2041> (дата звернення 25.03.2024 р.)

Зазначено, що розмір відшкодування моральної шкоди встановлюється судом, який враховує різноманітні фактори, що визначають ступінь страждань потерпілого та майновий стан порушника. Цей підхід сприяє об'єктивному визначенню справедливого відшкодування, адаптованого до конкретних обставин справи. Такий підхід допомагає уникнути можливого зловживання правом на вимогу відшкодування моральної шкоди.

Важливим аспектом відшкодування моральної шкоди є його виховний потенціал у формуванні свідомого ставлення до прав та обов'язків громадян. Це сприяє встановленню культури поважання прав інших осіб та своїх власних обов'язків перед суспільством. Такий підхід підсилює важливість дотримання закону та етичних норм у міжособистісних відносинах.

Судова практика показує, що при вирішенні питання про відшкодування моральної шкоди суди звертають увагу на ряд факторів, що визначають ступінь страждань потерпілого. Один із ключових аспектів - це тяжкість фізичних та психологічних страждань, які зазнав потерпілий у результаті подій. Важливою є також тривалість цих страждань, оскільки вона може вказувати на глибокий і тривалий вплив подій на життя потерпілого.

Суди також звертають увагу на наслідки для фінансового стану потерпілого, зокрема на втрату працездатності та втрату годувальника. Ці обставини можуть вплинути на можливість потерпілого забезпечувати себе та свою сім'ю, що робить відшкодування моральної шкоди необхідним для покриття втрат.

Понівечення тіла, каліцтво, втрата репутації та душевні муки також вважаються судами важливими обставинами при визначенні розміру відшкодування. Ці фактори вказують на різні аспекти страждань, які можуть виникнути у потерпілого через незаконні дії інших осіб.

Отже, судова практика свідчить про те, що визначення розміру відшкодування моральної шкоди в недоговірних зобов'язаннях є складним процесом, в якому враховуються різноманітні обставини, що визначають ступінь страждань потерпілого та майновий стан порушника

Отже, моральні аспекти відшкодування шкоди у недоговірних зобов'язаннях є важливою складовою цивільного права України. Їх врахування дозволяє забезпечити справедливе відшкодування потерпілому за завдані йому страждання, а також стимулювати правомірну поведінку та запобігати подібним порушенням у майбутньому.

Отраднава О.О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України: навч. посібник. Київ, 2009. 240 с.

Зробимо загальний висновок, що відшкодування шкоди в недоговірних зобов'язаннях є актуальною проблемою, особливо в контексті війни в Україні. Основні моменти цієї проблеми включають:

Загальні принципи, за якими шкода може бути майновою або моральною, і збитки - це частина шкоди, що виражається у майнових втратах. Шкода відшкодовується в повному або частковому обсязі, а збитки - в повному обсязі.

Відмінності від договірних зобов'язань, які виникають без укладення договору, можуть виникати як з правомірних, так і з неправомірних дій, і регулюються переважно імперативними нормами. Відповідальність передбачена лише у формі відшкодування збитків.

Галкевич С.В. Основні категорії цивільного деліктного права. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2017. Випуск 3. Том I. С. 78-82.

Види недоговірних зобов'язань, такі як з публічної обіцянки винагороди, вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення,

рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи, створення загрози життю, здоров'ю, майну фізичної особи або майну юридичної особи, відшкодування шкоди, набуття, збереження майна без достатньої правової підстави, і відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ.

Проблеми, що виникають у цьому контексті, включають недосконалість законодавства, тривалість судового розгляду, необхідність доведення причинно-наслідкового зв'язку та фінансові обмеження.

Шляхи вирішення цих проблем включають вдосконалення законодавства, розширення практики колективних позовів, створення Фонду відшкодування та застосування «деліктного винятку» в міжнародному праві.

Важливо забезпечити захист прав позивачів на відшкодування шкоди, уникнути ігнорування судового імунітету РФ та спільними зусиллями забезпечити справедливість та захист прав постраждалих від війни в Україні.

СУДОВІ РІШЕННЯ

ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОГО СУДУ УКРАЇНИ ВІД 12 ТРАВНЯ 2022 РОКУ У СПРАВАХ № 635/6172/17

Короткий зміст позовних вимог
У серпні 2019 року ОСОБА_1, яка діє у власних інтересах та в інтересах малолітніх дітей ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_2, звернулася до суду з позовом до Російської Федерації (далі - РФ) про відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок збройної агресії РФ проти України.

Позовні вимоги мотивовані тим, що 11 листопада 2006 року вона одружилася з ОСОБА_4. У шлюбі народилося двоє дітей: ОСОБА_2, ІНФОРМАЦІЯ_1, та ОСОБА_3, ІНФОРМАЦІЯ_2.

СУДОВІ РІШЕННЯ

ПОСТАНОВА ВЕРХОВНОГО СУДУ ВІД 12.05.2022 № 635/6172/17

Короткий зміст позовних вимог
23 жовтня 2017 року позивач подав до суду позовну заяву про "відшкодування шкоди, завданої смертю фізичної особи". Просив стягнути з Держави України в особі КМ України за рахунок коштів Державного бюджету України 1 000 000,00 грн відшкодування моральної шкоди, "заподіяної терористичним актом, що призвів до загибелі матері" позивача - ОСОБА_2 (далі - матір).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ

1. Що таке шкода в цивільному праві України?
2. Які є види шкоди?
3. Що таке збитки?
4. Чим відрізняються збитки від шкоди?
5. Які є особливості недоговірних зобов'язань?
6. Чим відрізняються недоговірні зобов'язання від договірних?
7. Які є типи недоговірних зобов'язань?
8. Які є умови відповідальності за завдану шкоду?
9. Як відшкодовується моральна шкода?
10. Які є особливості відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії Росії?
11. Які є законодавчі ініціативи щодо відшкодування воєнних збитків?
12. Які є проблеми з реалізацією права на відшкодування воєнних збитків?
13. Які є міжнародні правові норми, що регулюють питання відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії?
14. Яка практика українських судів щодо розгляду справ про відшкодування шкоди, завданої внаслідок збройної агресії Росії?

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення 25.03.2024 р.)
2. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-IV#Text> (дата звернення 25.03.2024 р.)
3. Про практику розгляду цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: Постанова Верховного Суду України від 27.03.1992 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0006700-92#Text> (дата звернення 25.03.2024 р.)
4. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди: Постанова Верховного Суду України від 31.03.1995

- p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (дата звернення 25.03.2024 р.)
5. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р., №435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. – С. 356.(зі змінами та доповненнями станом на 2019 рік)
6. Про судову практику в справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року No 4 в редакції від 27 лютого 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0004700-95#Text> (дата звернення: 11.04.2021).
7. «Новоселецький проти України» : Рішення Європейського суду з прав людини від 22 лютого 2005 р. // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_238#Text (дата звернення: 11.04.2021).
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 01 вересня 2020 року у справі No 216/3521/16-ц (провадження No 14-714цц19). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/91644731> (дата звернення: 11.04.2021).
9. Практика Верховного Суду у справах про компенсацію моральної шкоди від 18 грудня 2020 р. Ст. 44. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Krat_V_18_12_2020.pdf (дата звернення: 13.04.2021).
10. «Stankov v. Bulgaria» : Рішення Європейського суду з прав людини No 25820/07 від 12 липня 2007 року. URL: <http://docs.pravo.ru/document/view/19383193/> (дата звернення: 15.04.2021).
11. «Volovik v. Ukraine» : Рішення Європейського суду з прав людини No 15123/03 від 06 грудня 2007 р. // База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_336#Text (дата звернення: 15.04.2021).
12. Майданик Р.А. Аномалії в цивільному праві України. Київ : Юстиніан, 2007. 912 с
13. Голубєва Н.Ю. Зобов'язання в цивільному праві України: методологічні засади правового регулювання : монографія. Одеса : «Фенікс», 2013. 642 с.
14. Цивільне право України: Підручник: У 2 книгах / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. – 2-е вид., допов. і перероб. – К.: Юрінком Інтер.- 2018. – 703с.
15. Гринько С.Д. Деліктні зобов'язання римського приватного права: поняття, система, рецепція : монографія. Хмельницький : Хмельницький

університет управління та права, 2012. 724 с

16. Цивільне право України: Підручник / Є.О. Харитонова , Н.О. Саніахметова. –К.: Істина .- 2018.- 776с.

17. Цивільне право України: Навчальний посібник / За заг. ред. І.А.Бірюкова, Ю.О.Заїки. – К.: Істина. - 2017. – 224 с.

18. Міловська Н. Особливості відшкодування моральної (немайнової) шкоди в зобов'язаннях зі страхування. Підприємництво, господарство і право. Цивільне право і процес. 2017. Вип. 3. С. 35–39. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2017/3/9.pdf> (дата звернення: 13.04.2021).

19. Цивільне право України: Академічний курс. Підручник. У двох томах / За заг. ред. Я.М. Шевченко. – Т. 2. Особлива частина. – К.: «Ін Юре», 2003.

20. Борисова В.І. Цивільне право України: [підручник]. У 2 т. / В.І. Борисова, Л.М. Баранова, І.В. Жилінкова та ін.; за заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 2. – 552 с.

21. Отраднова О.О. Деліктні зобов'язання у цивільному праві Німеччини / О.О. Отраднова, Ю.М. Безкоровайна // Університетські наукові записки. – 2010. – № 4(36). – С. 47–52.

22. Цивільне право України. Академічний курс: [підручник]. У 2 томах / За заг. ред. Р.О. Стефанчука. – К.: Наукова думка; Прецедент, 2004 – 448 с.

23. Борисова Ю.Є. Підстави виникнення деліктних зобов'язань у цивільному праві України та США. Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство. 2019. Т. 24. Вип. 1(34). С.193-200.

24. Гринько С.Д. Система зобов'язань за римським приватним правом та її рецепція в Україні. Університетські наукові записки. 2008. №4(28). С.104-108. URL: http://old.univer.km.ua/statti/7.hrynko_s_d._systema_zobovuyazan_za_rymskym_pryvatnym_pravom_ta_yiyi_retseptsiya_v_ukrayini.pdf (дата звернення 25.03.2024 р.)

25. Галкевич С.В. Основні категорії цивільного деліктного права. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2017. Випуск 3. Том І. С. 78-82.

26. Ігнатенко В.М. Особливості виконання недоговірних регулятивних зобов'язань. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна, серія «Право». 2012. №1028. С.164-167.

27. Ігнатенко В.М. Квазі-інститут недоговірних зобов'язань з

односторонніх правомірних дій. Теорія і практика правознавства. 2018. випуск 2 (14). URL: <https://heinonline.org/HOL/Landing-Page?handle=hein.journals/theorjul4&div=2&id=&page=> (дата звернення 25.03.2024 р.)

28. Капліна Г.А., Елларян А. С. Договірна та недоговірна (деліктна) відповідальність: порівняльно-правовий аналіз. Актуальні проблеми права: теорія і практика. №30. 2015. С.256-262.

29. Отрадна О.О. Недоговірні зобов'язання в цивільному праві України: навч. посібник. Київ, 2009. 240 с.

30. Подвірна О. Проблемні питання визначення поняття та класифікації недоговірних зобов'язань у цивільному праві. URL: <http://yuv.onua.edu.ua/index.php/yuv/article/view/1945/2041> (дата звернення 25.03.2024 р.)

31. Тедорадзе М.Д. Підстави виникнення недоговірних зобов'язань за законодавством України. Митна справа. 2014. № 5 (95) . С.104-108.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ

Резворович Кристина Русланівна, завідувач кафедри цивільного права та процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпровського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, доцент;

Фролов Михайло Михайлович, доцент кафедри цивільного права та процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук;

Нагорна Олена Олександрівна, старший викладач кафедри цивільного права та процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпровського державного університету внутрішніх справ;

Логінова Марина Вікторівна, викладач кафедри цивільного права та процесу факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпровського державного університету внутрішніх справ.

Навчальне видання

ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАННОЇ ШКОДИ

Навчальний посібник

Редактор, оригінал-макет – А. В. Самотуга
Редактор О. Ю. Чижевська

Підп. до друку 18.06.2024. Формат 60x84/16. Друк – цифровий.
Гарнітура – Arial. Ум.-друк. арк. 4,94. Обл.-вид. арк. 5,31. Зам. № 14/24-нп

Надруковано у Дніпровському державному університеті внутрішніх справ
49005, м. Дніпро, просп. Науки, 26, sed@dduvs.in.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру ДК № 8112 від 13.06.2024